

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
ІМЕНІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІНОЗЕМНИХ МОВ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЙ ВВІЧЛИВОСТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ В 10 КЛАСІ

Спеціальність 014 Середня освіта
(Українська мова і література. Англійська мова)
Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка
Освітній ступінь «МАГІСТР»

Виконала:

студентка 2 курсу, групи МУА 24

Татарко Ганна Володимирівна

Науковий керівник:

канд. філос. наук, доцент

Ольховик Марина Володимирівна

Науковий консультант:

учитель-методист української мови і
літератури ЗСШФМП №12

Хропата Світлана Іванівна

Роботу подано до розгляду « ____ » _____ 20 ____ року

Студентка

(підпис)

Ганна ТАТАРКО

(прізвище та ініціали)

Науковий керівник

(підпис)

Марина ОЛЬХОВИК

(прізвище та ініціали)

Рецензент

(підпис)

Ірина КОВАЛЬОВА

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на розширеному засіданні кафедри іноземних мов і кафедри української мови і літератури

протокол № ____ від « ____ » листопада 2023 року

Студентка допускається до захисту роботи в екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри іноземних мов,

гарант освітньої програми

(підпис)

Лариса ГОРОДНИЧА

Завідувач кафедри української

мови і літератури

(підпис)

Тетяна ХОМИЧ

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ВВІЧЛИВОСТІ	10
1.1. Теоретичне осмислення поняття ввічливості в гуманітаристиці	10
1.1.1. Поняття ввічливості, етикету, етикетизації	10
1.1.2. Концепція ввічливості, що базується на принципі кооперації та комунікативних максимах	13
1.2. Теорія ввічливості П.Браун і С.Левінсон	17
1.3. Комунікативні стратегії і тактики ввічливості як основна складова наукового дискурсу	21
1.3.1. Поняття комунікативної стратегії	21
1.3.2. Реалізація стратегій позитивної і негативної ввічливості в науковому дискурсі	25
Висновки до розділу 1	30
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КОНЦЕПЦІЙ ВВІЧЛИВОСТІ ЗАСОБАМИ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ	33
2.1. Структурні складові та жанрова стратифікація наукового дискурсу в межах методики навчання української літератури	33
2.2. Методичні особливості вивчення стратегій ввічливості на уроках української літератури в 10 класі	41
Висновки до розділу 2	47
РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ ТЕОРІЙ ВВІЧЛИВОСТІ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ СТАРШОЇ ШКОЛИ	49
3.1. Діагностика рівня володіння стратегіями ввічливості учнями старшої школи на уроках української літератури	49
3.2. Вправи і завдання для вивчення різних стратегій ввічливості на уроках української літератури 10 класу	53

Висновки до розділу 3	57
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62
ДОДАТКИ	68

ВСТУП

Сучасний етап розвитку освітньої галузі характеризується підвищеним інтересом до лінгвокультурології. Наука про мову стає наукою про людину, про структуру її ментальності, про способи її взаємодії з оточуючим світом та з іншими людьми. Як писав В. фон Гумбольдт, “вивчення мови відкриває для нас, окрім власне її використання, ще й аналогію між людиною та світом загалом і кожною нацією, котра самовиражається в мові” [60, с.80]. Водночас спостерігається становлення вітчизняного наукового дискурсу, що ставить нові завдання перед дослідниками. Важливим є антропоцентризм як особливий принцип дослідження, який полягає у тенденції “поставити людину на чільне місце” [24, с.39], дозволяє по-новому поглянути на різноманітні проблеми не лише мовознавства, але й інших наук, пов’язаних з людиною та її діяльністю, побачити їх системність та взаємозв’язок.

Думка про те, що люди, які розмовляють різними мовами і належать до різних культур, так само по-різному сприймають світ, є загально визнаною і вже не потребує доказів. Це один з основних теоретичних постулатів, на які спирається лінгвокультурологія та етнопсихолінгвістика. Питання, пов’язані із співвідношенням культури і мови, стали особливо актуальними останнім часом, коли неможливість успішної комунікації без знання культури стала очевидним фактом. Дослідники різних напрямів і галузей знання дійшли висновку, що культура відображається у свідомості людини й визначає особливості її комунікативної поведінки, зокрема це такі вчені, як: В. фон Гумбольдт, О.О.Потебня, І.А.Бодуен де Куртене, Л.С.Виготський, Г.П.Мельников, Н.Д.Арутюнова, Є.М.Верещагін, А.О.Залевська, В.Г.Костомаров, Ю.М.Караулов, В.І.Карасик, М.М.Копиленко, В.В.Красних, О.А.Леонтєв, І.Ю.Марковіна, Ю.Є.Прохоров, Р.Бріслін, А.Вежбицька, М.Гірдахам, В.Гудікунст, А.Дуранті, М.Кляйн, Г.Тріандіс, Д.Хаймс, Е.Холл, Г.Хофштеде, Е.Сепір, Р.Сколлон, С.Сколлон, Р.Янг, Ф.Яндт та багато інших.

Знання національно-культурної специфіки мовленнєвої та немовленнєвої поведінки, знання соціально-культурних норм, доміантних особливостей комунікації, національних систем ввічливості постають як надважливі в сучасному полікультурному світі. Національно-культурні особливості поведінки комунікантів в інтеракціональному спілкуванні пов'язані передусім із тим, що в різних культурах існує своє розуміння ввічливості. Ввічливість являє собою категорію комунікативної свідомості і постає відображенням національного менталітету. Вона є тим системоутворюючим стрижнем, який регулює комунікативну поведінку людей. Звідси знання національних особливостей даної категорії дає ключ до розуміння багатьох особливостей комунікативної поведінки й виступає невід'ємною компонентою міжкультурної комунікативної компетенції, що робить цю тему надзвичайно **актуальною**.

Ввічливість, як правило, пов'язують із культурою мовлення, мовним етикетом, яким традиційно приділяється значна увага. Останнім часом спостерігається тенденція розглядати ввічливість як окрему проблему, до якої виявляють інтерес спеціалісти багатьох гуманітарних наук, таких, як педагогіка, філологія, психологія, етнопсихологія, культурологія, антропологія, психо- та соціолінгвістика, прагматика, прикладна лінгвістика, теорія комунікації, літературознавство тощо, і це не випадково. За останні десятиліття з'явилась велика кількість статей і монографій з питань ввічливості, у тому числі в різних культурах [43, 48, 50, 55, 57, 62, 63, 64, 66, 67, 68]. У вітчизняному науковому дискурсі системного підходу до вивчення стратегій ввічливості немає. Натомість певні питання аналізу ввічливості у літературному дискурсі знаходимо у працях М.Білоус [6,7], С.Богдан [8], Я.Вжещ [12], В.Корольової [19], В.Терещенко [36], Л.Білоконенко, С.Марцин [26], В.Піддубної. Однак цілісного та глибокого розуміння феномену увічливості в україністиці ще не сформовано. Зростаюча цікавість до ввічливості свідчить про важливість цього питання в людських взаєминах в цілому та у навчанні літератури, зокрема.

У зв'язку зі вступом нашої країни до світового співтовариства, всеосяжне дослідження та опис національної ввічливості стають надзвичайно актуальними

завданнями, які допоможуть зафіксувати особливості цього феномену в його традиційних та сучасних проявах. Це також дозволить визначити основні аспекти для їх застосування в різних сферах суспільного життя, таких як освіта, трудові відносини і т.д. У зв'язку з процесами глобалізації, важливо уникнути втрати національної специфіки, а також розрізнити справжню ввічливість від вигляду, соціально прийнятного від соціально неприпустимого і табуованого. Саме тому важливим є вивчення методики навчання української літератури, нових підходів, навчальних програм з української літератури для старшої школи [30,38,39]. Враховуючи ці фактори, питання, які розглядаються в цьому дослідженні, вважаються надзвичайно актуальними.

Сучасні загальноосвітні тенденції до інтеграції та глобалізації висувають вимоги інтеграції наукової спільноти, що, у свою чергу, припускає постійний обмін інформацією. Засобами обміну науковою інформацією є наукові статті, доповіді на конференціях, семінарах тощо, які є жанрами наукового дискурсу. Саме тому всебічне вивчення наукового дискурсу є однією з найактуальніших проблем сучасної лінгвістики. На особливу увагу заслуговує дослідження питань етикетизації як складової наукового дискурсу та комунікативних стратегій ввічливості, що являється нагальним питанням методики навчання української літератури в старшій школі.

Об'єктом дослідження виступають стратегії ввічливості та їх реалізація в науковому дискурсі.

Предметом дослідження є реалізація стратегій ввічливості на уроках української літератури в 10 класі.

Метою роботи є виявлення потенціалу стратегій і тактик ввічливості для реалізації на уроках української літератури.

У зв'язку з цим у роботі ставляться такі **завдання**:

- розглянути теоретичні аспекти поняття ввічливості в гуманітаристиці
- представити системний опис стратегій і тактик ввічливості
- визначити структурні та жанрові стратифікації наукового дискурсу в межах методики навчання української літератури

- виокремити методичні особливості вивчення стратегій ввічливості на уроках української літератури в старшій школі
- з'ясувати можливості застосування теорії ввічливості у виховному процесі завдяки проведенню аналізу діагностичного рівня володіння стратегіями ввічливості учнями старшої школи
- розробити вправи і завдання для вивчення різних стратегій ввічливості на уроках української літератури в 10 класі.

Наукова новизна роботи полягає у спробі проаналізувати етикетний потенціал стратегій ввічливості та виявити пріоритети їх використання на уроках української літератури в старшій школі.

Методи дослідження. В ході роботи використовувались загальнологічні методи, зокрема, аналізу, синтезу та узагальнення, при аналізі концепцій ввічливості та комунікативних максим; аксіологічний підхід дозволив вивчити стратегії та тактики позитивної та негативної ввічливості; за допомогою порівняння та формалізація в ході дослідження вдалось побачити особливості наукового дискурсу як різновиду інституалізованого дискурсу; методи спостереження, експерименту та порівняння дали змогу провести констатувальний експеримент діагностики рівня володіння стратегіями ввічливості учнями старшої школи.

Теоретичне та практичне значення роботи. Ця робота розширює проблематику вивчення концепцій ввічливості з сфери лінгвокультурології до літературознавства та методики навчання, зокрема української літератури. У практичному плані вивчення наукового дискурсу сприяє розробці методичних порад при навчанні різним видам дискурсів у середній освіті, а також курсів із комунікації, зокрема, наукової.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається і вступу, трьох розділів (двох теоретичних і методичного, що містить констатувальний експеримент і розроблені вправи і завдання до теми) список використаних джерел (68 позицій), додатків. Загальна кількість – 75 сторінок.

Апробація результатів дослідження. Робота пройшла апробацію на таких конференціях:

1. V Міжнародна науково-практична конференція «Культуромовна особистість фахівця у XXI столітті (присвячена 300-річчю від дня народження Григорія Сковороди)». Тема доповіді: Концепт «ВВІЧЛИВІСТЬ» у педагогічній спадщині Григорія Сковороди (Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, 9-10 грудня 2022 року, м. Суми).

2. Всеукраїнська науково-практична конференція молодих науковців і студентів «Сучасна освіта: перспективи розвитку». Тема доповіді: Реалізація принципу кооперації та комунікативних максим у межах концепту «ВВІЧЛИВІСТЬ» на уроках української літератури (Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. 28 березня 2023 року, м.Чернігів).

За темою дослідження надруковані тези:

Татарко Г.В. Реалізація принципу кооперації та комунікативних максим у межах концепту «ввічливість» на уроках української літератури у 10 класі // Сучасна освіта: досвід і новаторство. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих науковців та студентів (28 березня 2023 рр.). Чернігів: НУЧК імені Т.Г. Шевченка, 2023. 120 с. С.92-94.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ВВІЧЛИВОСТІ

1.1. Теоретичне осмислення поняття ввічливості в гуманітаристиці

1.1.1. Поняття ввічливості, етикету, етикетизації

На сучасному етапі загальноновизнаною стала теза про те, що головною причиною комунікативних невдач при міжкультурному спілкуванні є не відмінності у мовах, а розходження у національних свідомостях комуні кантів. З цієї причини проблему міжкультурного спілкування варто розуміти як проблему спілкування різних національних свідомостей. Для вивчення комунікативної свідомості народу велике значення має вивчення комунікативних категорій, під якими розуміються найбільш загальні комунікативні поняття, що впорядковують знання людини про спілкування й нормативні межі його здійснення. Комунікативні категорії, у свою чергу, відображають комунікативну свідомість людини, вони містять у собі певні концептуальні знання про комунікації, а також про норми й правила спілкування.

Серед комунікативних категорій, що регулюють комунікативну діяльність людини, дослідники виділяють толерантність, ввічливість, комунікативну недоторканість, комунікативну оціночність тощо.

Категорія ввічливості є однією з найважливіших універсальних комунікативних категорій, позаяк їй належить вагома роль у забезпеченні та організації гармонійного спілкування.

Як і комунікативна свідомість в цілому, категорія ввічливості має національно-культурну специфіку і розглядати її можна лише шляхом комплексного підходу до цієї проблеми, а саме через тип культури та структуру соціальних відносин. Такий шлях має більш широкі пояснювальні можливості і дозволяє зрозуміти причини розходжень у комунікативній поведінці, побачити й простежити певну логіку в діях представників іншої культури.

Для дотримання норм у мовному спілкуванні існують певні стратегії, зафіксовані у свідомості представників конкретної лінгвокультури, які регулюють їхню вербальну поведінку відповідно до комунікативного контексту й очікувань партнера по спілкуванню. Відтак ввічливість – це насамперед дотримання норм спілкування шляхом використання культурно-специфічних комунікативних стратегій, які відображають соціально-культурні цінності й відповідають комунікативним очікуванням партнера.

Ввічливість нерозривно пов'язана з етикетом. Мовний етикет є одним з найважливіших елементів культури загалом і водночас невід'ємною частиною загальної системи етикетної поведінки людини в суспільстві – зокрема [18, 56, 63, 64]. Однак ці два важливих для комунікації явища співпадають не повністю. В цілому, етикет є більш всеохоплюючим поняттям, ніж ввічливість. Етикет – це сукупність комунікативних норм і правил, і водночас етикет є глобальним явищем культурного та соціального плану. Разом із глобальністю, важливою рисою етикету, є культурна специфічність, зокрема, особливості поведінки, вербального та невербального втілень етикетних ситуацій, які, в свою чергу, впливають з особливостей менталітету [18, с.71].

На сьогодні проблематика, пов'язана з розумінням мовного етикету, активно розробляється, Ф.С. Бацевичем [3], В.М.Шеломенцевим [41] та багатьма іншими вченими-лінгвістами.

З поняттям етикету тісно пов'язане поняття етикетизації та ввічливості. Термін «етикетизація» зустрічаємо у Г.Г.Почепцова [31, с.99], який вважає, що етикетизація у загальнонародній мові – це «увага до іншого», а, отже, етикетизація певною мірою асоціюється з поняттям такту (турботи про почуття адресата).

Водночас етикетизацію трактують як функціонально-комунікативну категорію, за допомоги якої реалізується персуазивна інтенція адресанта в плані поліпшення ефективності комунікації з урахуванням фактора адресата [31, с.3].

Услід за О.М.Ільченко, ми розглядаємо етикетизацію через принцип мовленнєвої ввічливості, який набуває особливої ваги саме у мові науки, та вважаємо, що з етикетизацією пов'язані дві основні особливості мовленнєвої ввічливості:

- 1) турбота про адресата (полегшення декодування інформації);
- 2) модуляції категоричності (на підставі об'єктивності, неупередженості, вмотивованості) з метою переконання адресата в істинності інформації [18, с.17].

Незважаючи на наявність у сучасній лінгвістичній літературі численних праць з теорії ввічливості, що розглядається з різних теоретичних позицій, у сучасній лінгвістичній літературі відсутнє однозначне й загальновизнане у науковому світі визначення цієї категорії.

Ввічливість – це система комунікативних стратегій і тактик, що використовуються у реальному спілкуванні й спрямовані на досягнення гармонії й взаєморозуміння між комунікантами. Ввічливість містить у собі все те, що сприяє гармонійному, безконфліктному спілкуванню, незважаючи на той факт, що деякі з її елементів можуть не бути нормою, закріпленою етикетом. Б.Фрейзер стверджує, що ввічливість – це динамічний концепт, що міняється в темпоральному плані [57], це також і концепт, зміст якого варіює залежно від територіально-культурної належності.

У процесуальному розумінні ввічливість – це, насамперед, дотримання норм спілкування шляхом використання культурно-специфічних комунікативних стратегій, які відображають соціально-культурні цінності й відповідають комунікативним очікуванням партнера.

Ввічливість у цілому являє собою гнучку систему стратегій, оскільки в процесі спілкування – у зв'язку з мінливим комунікативним контекстом – комуніканти змушені коригувати свою комунікативну поведінку, намагаючись зробити найбільш оптимальний вибір стратегій й мовних засобів, для того щоб справити на партнера максимально сприятливе враження [12, с.253].

З огляду на вищесказане, найбільш релевантним для цього дослідження, на нашу думку, є наступне визначення ввічливості: «ввічливість – національно-специфічна комунікативна категорія, змістом якої є система ритуалізованих стратегій комунікативної поведінки, спрямованих на гармонічне, безконфліктне спілкування й дотримання суспільно-прийнятих норм при інтеракціональній комунікації (встановленні, підтримці й завершенні міжособистісного контакту)».

Серед існуючих концепцій ввічливості можна виділити найбільш значущі в цій сфері дослідження, що дають нам ефективний інструмент для розуміння комунікативної поведінки співрозмовника в процесі спілкування. Серед них концепція ввічливості як комунікативної максими; ввічливість, що базується на «збереженні лиця»; ввічливість як договір про ведення діалогу; ввічливість як такт; ввічливість як етична й прагматична категорія; ввічливість як оцінка статусу людини. Тому подальші наші розвідки стосуватимуться характеристики цих стратегій, з метою практичного їх застосування для аналізу текстального матеріалу наукового дискурсу.

1.1.2. Концепція ввічливості, що базується на принципі кооперації та комунікативних максимах

На особливу увагу заслуговує концепція ввічливості з точки зору максимум комунікації та принципів кооперації П.Грайса [59, с.45]. Загальні правила (принципи), які детермінують мовленнєве спілкування, широко обговорюються в прагматичних дослідженнях, головним чином на основі так званих принципів і максимум спілкування, в яких зафіксовано загальні закономірності, яким підпорядковується мовленнєве спілкування.

Одним з перших зміст цих принципів дослідив П.Грайс [59]. На його думку, в концепції комунікації основним є принцип кооперації. Суть його полягає у вимозі до кожного з комунікантів зробити у розмову той внесок, який є необхідним на конкретній стадії даної розмови. Іншими словами, співрозмовники повинні прагнути до співпраці. Принцип кооперації реалізується у вигляді правил, або максимум, які визначають нормативність

дискурсу. Принципи почали називатися максимами, тому що вони формулюються у вигляді загальних правил-директив.

Максими спілкування було сформульовано логіком П.Грайсом зовсім не для пояснення, як функціонує дискурс. Наснага, з якою лінгвісти почали застосовувати запропоновані П.Грайсом принципи для інтерпретації мовленнєвого спілкування в цілому і конкретних мовленнєвих актів, змінилась на скепсис з приводу застосування максим до різноманітних типів дискурсу. Критика максим П.Грайса, в першу чергу, пов'язана з інтерпретацією ключових понять. На перший погляд, досить очевидні сентенції – «Говори стільки, скільки необхідно, не більше і не менше», «Говори правду», «Бути релевантним», «Говори прозоро» - стають зовсім не такими очевидними, як тільки ми починаємо спостерігати звичайні розмови. Скільки «необхідно»? Що є правдою? Що означає «бути релевантним»? Що означає «говорити прозоро»? Всі ці поняття та концепти не є абсолютними, навпаки, вони за своїм змістом є відносними. Якщо ми прагнемо говорити правду (або те, що вважаємо за правду), інші можуть не вважати так, або не бажати її чути. Багато мовленнєвих дій взагалі важко розглядати як «необхідні», наприклад, різноманітні компліменти.

Слід зазначити, що в реальному житті принцип кооперації часто порушується. Зокрема, у політичному дискурсі зустрічаються порушення максими якості («Говори правду!») та способу («Висловлюйся прозоро!»), оскільки може існувати необхідність приховування істини або вуалювання змісту.

П.Грайс стверджує, що комунікація, яка спрямована на досягнення взаєморозуміння й згоди, характеризується низкою комунікативних постулатів або максим, до яких відносяться:

1. Максима кількості:

- зробити своє повідомлення настільки інформативним, наскільки це зумовлюється метою спілкування;

- не робити повідомлення більш інформативним, ніж це потрібно;

2. Максима якості:

- не казати неправди;
- не казати чогось, якщо вам бракує достатньої кількості фактів, доказів;

3. Максима релевантності (не відволікайтеся від теми);

4. Максима способу дії:

- уникайте незрозумілості висловлювання;
- ухиляйтеся від двозначностей;
- висловлюйтеся стисло;
- висловлюйтеся належним чином (максими ввічливості тощо) [59, с.45].

Обмеженість теорії П.Грайса дала іншим лінгвістам підстави висунути власні модифіковані концепції ввічливості, що коригують і доповнюють максими П.Грайса.

Так, наприклад, до основних правил прагматичної компетентності відомий лінгвіст Д.Лакофф відносить ще й такі: “висловлюйтеся зрозуміло” та “будьте ввічливими”, а також додає низку допоміжних правил або максим:

1. “Не нав’язуйте власної думки” – використовується за формальної деперсоналізованої ввічливості.

2. “Надавайте свободу вибору” – вживається за неформальної ввічливості.

3. “Створюйте у А добре відчуття” – використовується за особистої ввічливості [61, с.301].

Важливою при такому підході є диференціація правил ввічливості – залежно від трьох типів ввічливості: формальної / офіційної, неформальної / неофіційної, особистої, проте оскільки зазначені типи ввічливості визначаються виключно мовцем, запропонована класифікація є дещо суб’єктивною.

Інший відомий дослідник, Д.Ліч, трактує принцип кооперації та максими як набір правил, що певним чином регулюють спілкування [62, с.104-123]. Згідно з його точкою зору, в межах інтерперсональної риторики знаходиться не лише принцип кооперації П.Грайса з усіма максимами в їх традиційній формі, але й принцип ввічливості з максимами Такту, Щирості, Схвалювання,

Скромності, Згоди, Симпатії. Д.Ліч демонструє той факт, що без принципу ввічливості принцип кооперації дійшов би помилкових припущень – принцип ввічливості пояснює чому, незважаючи на максими кількості та якості, іноді люди стверджують те, що є помилковим або менш інформативним, ніж це вимагається.

Ввічливість, як зазначає вже згадуваний нами Т.А. ван Дейк, стосується соціальних умов, які утворюють прагматичні правила та є когнітивно зумовленою, релевантною лише тією мірою, якою учасники комунікації знають ці правила, здатні їх використовувати та пов'язувати власні інтерпретації подій з соціальними характеристиками контексту [51, с.14].

Наукова комунікація, безперечно, володіє такими прагматичними правилами. Використання різних засобів передачі ввічливості як вияву етикетизації, серед яких на особливу увагу заслуговують модуляції некатегоричності та категоричності номінацій, є невід'ємною частиною цивілізованого діалогу, яким постає в ідеалі наукова комунікація.

На думку вітчизняної дослідниці О.М.Ільченко [18, с.81-82], можна говорити про певні етикетні максими ввічливості наукового дискурсу, до яких авторка відносить:

- 1) максими кількості:
 - робити своє повідомлення настільки інформативним, наскільки воно диктується нормами наукового дискурсу;
 - уникати відхилень від теми та дигресії;
- 2) максимуму якості:
 - ґрунтувати своє повідомлення на достовірних фактах та перевірених даних;
- 3) максимуму способу дії:
 - ухилятися від двозначності, невизначеності та неточності, якщо це не диктується міркуваннями ввічливості;
 - будувати своє повідомлення у відповідності до структури наукового дискурсу, враховувати особливості певного жанру наукової прози;

- використовувати стратегії й тактики негативної ввічливості;
- використовувати стратегії й тактики позитивної ввічливості;
- моделювати категоричні та некатегоричні висловлювання, уникати занадто різкої критики.

У наступних підрозділах нами буде проаналізовано, в якій мірі комуніканти (представники наукової спільноти) дотримуються вищезазначених максим в одному із жанрів наукового дискурсу, а саме – науковій статті.

1.2. Теорія ввічливості П.Браун і С.Левінсона

Зупинемося ще на одній теорії, яка є досить поширеною у прикладному розумінні серед учасників наукового дискурсу. Найбільш поширеним у сучасній лінгвістиці і релевантним для нашого дослідження є підхід, що трактує ввічливість як стратегію, зорієнтовану на збереження лиця комунікантів у процесі міжособистісного спілкування [58].

Концепція “обличчя” була вперше сформульована Е.Гофманом. Згідно з його трактуванням, “лице” є позитивною соціальною цінністю, на яку претендує людина у своїх соціальних контактах, те, що потрібно постійно “підтримувати” і чий потреби необхідно брати до уваги під час комунікації”. Саме необхідність турботи про власне “лице” і “лице” співрозмовника регулює вибір комунікантами комунікативних стратегій у процесі мовленнєвої діяльності.

Концепція “обличчя” Е.Гофмана отримала свій подальший розвиток у відомій теорії ввічливості П.Браун та С.Левінсона [48]. Інновацією П.Браун та С.Левінсона є розмежування “негативного” (потреба в автономії, свободі від примусу, виключенні інших зі своєї “особистісної сфери”) та “позитивного” (потреба поваги та схвалення з боку співрозмовника) “лиця”, результатом чого є визначення двох видів ввічливості: позитивної та негативної, спрямованих на задоволення відповідних потреб позитивного та негативного “лиця” комунікантів.

Позитивна та негативна ввічливість мають різновекторну спрямованість. Перша ґрунтується на зближенні, а друга – на віддаленні, дистанціюванні.

Таким чином, основним постулатом теорії ввічливості П.Браун і С.Левінсона є положення про існування двох типів соціального “обличчя” – позитивного та негативного. Згідно з визначенням, що наводять П.Браун та С.Левінсон [48, с.129], “негативне лице” – це потреба кожної людини бути захищеною від будь-якого стороннього зазіхання, право на особисту недоторканість, на свободу дій та свободу від примусу. В той час, як “позитивне лице” – це потреба кожного бути схваленим та оціненим, принаймні, деякими співрозмовниками, цілісне уявлення людини про себе як про особистість, бажання бути сприйнятим у соціумі згідно з власним уявленням про себе. Однак, як вважають П.Браун і С.Левінсон, потреби позитивного та негативного лица часто вступають у протиріччя, оскільки при задоволенні потреб особистого – як негативного, так і позитивного – лица, співрозмовник може мимоволі поставити під загрозу потреби адресата. Під час мовленнєвого акту комуніканти намагаються підтримати негативне лице, оскільки відчують потребу в повазі та визнанні недоторканності сфери своєї особистої самореалізації, і позитивне лице, оскільки відчують потребу в соціальному схваленні та визнанні своїх чеснот.

Демонстрація солідарності та збереження дистанції, як стверджують вищезазначені автори концепції ввічливості, складають суть ввічливої поведінки, тобто бути ввічливим можна, якщо демонструвати співрозмовнику свою солідарність та зберігати дистанцію, висловлюючи таким чином свою повагу до нього. При цьому, вважають П.Браун і С.Левінсон, негативна ввічливість відіграє більш значущу роль, аніж позитивна. Негативну ввічливість вони називають основою ввічливої поведінки, тоді як позитивна ввічливість є менш очевидною.

Кожен з виокремлених П.Браун і С.Левінсоном типів ввічливості представляють собою систему комунікативних стратегій, за допомогою яких досягаються головні цілі ввічливої поведінки [49].

Загалом, згідно з теорією ввічливості, П.Браун і С.Левінсон виділяють: відкриті стратегії, 10 стратегій негативної ввічливості, 15 стратегій позитивної ввічливості, а також приховані стратегії.

До відкритих стратегій автори відносять команди, погрози, образи, вислови, що експліцитно виражають критику та несхвалення.

Негативну ввічливість представляє низка конвенціональних стратегій, спрямованих на те, щоб продемонструвати співрозмовнику визнання його незалежності, власної автономії. Ці стратегії націлені на соціальне дистанціювання, на створення комунікативних бар'єрів у термінології П.Браун та С.Левінсона [49, с.145], і демонструють взаємоповагу.

Стратегії негативної ввічливості містять наступні поради:

- (Н1) “Використовуй конвенційно непрямі вирази”;
- (Н2) “Став питання, ухиляйся від відповіді”;
- (Н3) “Будь песимістичним”;
- (Н4) “Зводь до мінімуму вторгнення в особистісну сферу співрозмовника”;
- (Н5) “Виявляй повагу”;
- (Н6) “Вибачайся (виявляй небажання втручатися, наводь переконливі пояснення)”;
- (Н7) “Уникай вказівок на особистість мовця та адресата”;
- (Н8) “Представляй акт “підвищення лица” як загальне правило”;
- (Н9) “Використовуй іменні форми”;
- (Н10) “Відкрито виражай вдячність” [49, с.132-210].

До стратегій позитивної ввічливості, які націлені на скорочення дистанції між партнерами по комунікації, відносяться наступні рекомендації:

- (П1) “Будь уважним до адресата та його інтересів, потреб, чеснот”;
- (П2) “Перебільшуй інтерес / схвалення / симпатію до адресата”;
- (П3) “Підкреслюй інтерес до адресата”;
- (П4) “Використовуй маркери внутрішньогрупової солідарності (звертання, жаргон, діалект, скорочення і еліпсис)”;

- (П5) “Прагни до згоди (використовуй безпечні теми, повтори)”;
- (П6) “Уникай незгоди, використовуй символічну згоду”;
- (П7) “Передбачай спільні інтереси”;
- (П8) “Використовуй жарти”;
- (П9) “Підтверджуй або передбачай знання мовцем потреб адресата”;
- (П10) “Пропонуй, обіцяй”;
- (П11) “Будь оптимістичним”;
- (П12) “Об’єднай мовця та адресата як суб’єктів дії”;
- (П13) “Давай або вимагай пояснення”;
- (П14) “Передбачай або утверджуй співробітництво”;
- (П15) “Даруй” адресату симпатію, розуміння, співпрацю”.

До прихованих стратегій ввічливості відносяться випадки використання так званої “мови невпевненості”, коли мовець виражається двозначно та незавершено, використовуючи, наприклад, зменшення, іншомовлення.

Хоча, як і Д.Ліч, П.Браун і С.Левінсон визнають, що ввічливість може мати культурні розходження, вони все ж таки наголошують на універсальному характері даного явища, який виявляється вже в самій назві їхньої праці – “Universals in language usage: politeness phenomena”.

Спрямованість на універсальність ввічливості й універсальність такого поняття, як “обличчя”, стала головним приводом для критики цього підходу з боку дослідників, що вивчають ввічливість у між/кроскультурному аспекті вже протягом більше двох десятиліть. Перевагою ж цитованої класифікації є, насамперед, емпірична обґрунтованість, а також велика пояснювальна сила головного концепту – “обличчя” у двох його іпостасях. Не випадково ця робота слугує теоретичним обґрунтуванням багатьох соціолінгвістичних і прагматичних досліджень.

Для позначення названих типів ввічливості в соціолінгвістичній літературі існують й інші терміни. Так, наприклад, позитивна ввічливість має альтернативний термін «ввічливість солідарності» [63, с.167], «спільнота» [68, с.15], співдружність [63, с.37]. Усі ці терміни розкривають її суттєву функцію –

зближення партнерів по комунікації. Для позначення негативної ввічливості дослідники оперують синонімічним терміном «ввічливість поваги» [63], «незалежність» [63, 68]. Головний наголос робиться на повагу, формальність, повагу автономії співрозмовників, дотримання дистанції.

Аналіз варіювання стратегій як позитивної, так і негативної ввічливості, дає можливість прослідкувати специфіку інтерперсональних відносин комунікантів в окремо взятих жанрових різновидах наукового дискурсу.

1.3. Комунікативні стратегії і тактики ввічливості як основна складова наукового дискурсу

1.3.1. Поняття комунікативної стратегії

Питання стратегій і тактик комунікації завжди привертало увагу мовознавців, котрі аналізували це явище з психолінгвістичного і соціолінгвістичного боків, так і в лінгвопедагогічному плані, а також і з огляду на поліпшення ефективності спілкування (зокрема, в рамках теорії мовленнєвого пристосування) [57]. Мовознавство вивчає комунікативні стратегії, виходячи з принципу, що мовне спілкування є впорядкованим, цілеспрямованим процесом, в якому співрозмовники здійснюють планування мовної комунікації та поетапне виконання поставлених комунікативних завдань. У цьому процесі комунікативні стратегії виконують інструментальну роль та являють собою “комплекс мовних дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети” [31, с.56].

Сучасні лінгвісти наводять різноманітні, іноді досить суперечливі визначення поняття комунікативних стратегій. Можна виокремити декілька напрямків трактування поняття стратегії.

Ментальна основа комунікативної стратегії підкреслюється багатьма дослідниками: Ван Дейк [51, с.272], Д.Едвардс [52], Р.Лакофф [61] тощо.

Ван Дейк визначає стратегію як “властивість когнітивних планів”. Далі він пояснює свою думку: “Такі плани становлять загальну організацію деяких послідовних дій і включають ціль чи цілі взаємодії”. Існує декілька способів

досягнення таких цілей, і стратегії стосуються вибору, який дозволяє людині досягти цих цілей. Оптимальне досягнення цілі є одним з типових проявів “гарної” стратегії; при цьому або досягається максимальна кількість цілей, або досягнення кожної з цілей здійснюється, наскільки це можливо, відповідно до бажань чи переваг [51].

Ван Дейк виділяє загальну стратегію дискурсу, яку називає макростратегією, і дає їй наступне визначення: стратегія в загальних рисах – це характеристика когнітивного плану спілкування, яка контролює рішення задач гнучким і локально керованим способом за відсутності інформації про відповідні (подальші) дії інших учасників комунікації чи про локальні контекстуальні обмеження на власні (подальші) дії [50]. Глобальні стратегії, в свою чергу, реалізуються за допомогою локальних стратегій, які призначені для досягнення більш конкретних цілей. Глобальні стратегії зазнають більш значних змін, ніж локальні, але і вони можуть змінюватися під час комунікації. Як правило, комуніканти керуються однією глобальною стратегією, і її зміна може бути викликана перерозподілом влади комунікантів, якимись зовнішніми стосовно комунікантів обставинами.

На когнітивно-інтерпретаційному рівні комунікативні стратегії виявляються у взаємоорієнтації на загальний чи подібний когнітивний фрагмент тезаурусів адресанта та адресата (ситуативних, енциклопедичних, референтних знань, наукову або наївну картину світу), на здатність адресата декодувати глибинний зміст. А.Вежбицька вважає, що стратегії мовленнєвої поведінки мовця значною мірою визначаються “картиною світу”, зокрема, цінностями і нормами тієї комунікативної культури, до якої належить мовець, комунікативні реалізації одного й того ж мовленнєвого акту в різних культурах різні, і специфіка вибору комунікантами мовленнєвих стратегій обумовлена специфікою культурних норм та уявлень.

Дослідник Фернандо Ч. визначає комунікативні стратегії як засіб досягнення перемоги, переваги в інтелектуальному протистоянні, як складну когнітивну модель (гештальт) узагальнення минулого досвіду, що включає

особистісні, локальні, дієві та інші параметри, організовані у свідомості та пам'яті певним чином [55, с.110-111].

Під комунікативною стратегією розуміється сукупність запланованих заздалегідь мовцем і реалізованих ним в ході комунікативного акту теоретичних ходів, що спрямовані на досягнення комунікативної мети. Уявлення про спосіб об'єднання цих теоретичних ходів у єдине ціле (комунікативну стратегію) називається комунікативною інтенцією, яка і є рушійною силою комунікативної стратегії.

Комунікативна стратегія стосується ефективних шляхів досягнення комунікативних цілей у певному комунікативному дискурсі. Комунікативна стратегія мовця полягає у виборі комунікативних намірів, розподілі квантів необхідного обсягу інформації за комунікативними складовими, співвідношенні квантів інформації зі станом співрозмовника та фактором емпатії, визначенні порядку наведення комунікативних складових, настроюванні комунікативної структури (у якій і втілюється комунікативна стратегія) на певний комунікативний режим (стиль, жанр, тощо). Залежно від вибору комунікативної стратегії, одна й та ж сама інформація подається інакше у різних ситуаціях.

В основі мовних комунікативних стратегій лежать мотиви, потреби, цілі та настанови комунікантів. Ступінь їх усвідомлення може бути різним, однак саме вони є передумовами вироблення та використання комунікативних стратегій співрозмовниками у ході розмови.

Цілі комунікації виростають з мотивів індивіда, а використання комунікативних стратегій спрямоване на досягнення цих цілей. Виділяють головні та другорядні цілі.

Головними є цілі впливу на співрозмовника, тобто те, заради чого задумується комунікація. Усвідомлення цих цілей спричинює виникнення другорядних цілей (наприклад, прагнення не втратити лідируючої позиції у розмові, уникнути негативних емоцій), тобто останні є похідними від першочергових.

Важливим фактором у формуванні та реалізації комунікативної стратегії є настанови особистості, які, у свою чергу, визначаються системою індивідуальних цінностей та переконань, а також соціальними нормами та конвенціями. Настави виступають як “неусвідомлена готовність суб’єкта до певної форми реагування” та можуть проявлятися у вольовій або імпульсивній поведінці індивіда, кооперації або протистоянні.

Стратегії забезпечуються низкою тактик. Творча реалізація плану спілкування (мовленнєвої стратегії) припускає різні способи його реалізації. Вони можуть комбінуватися залежно від ситуації. Таким чином, якщо мовленнєву стратегію розуміти як сукупність мовленнєвих дій, спрямованих на вирішення загальної комунікативної задачі співрозмовника, тоді мовленнєвою тактикою треба вважати декілька дій, які забезпечують реалізацію стратегії. Стратегічний зміст встановлює вибір засобів і механізмів його реалізації. Таким чином, мовленнєва стратегія і тактика зв’язані між собою як рід і вид [12].

Необхідно звернути увагу на динамічний характер мовленнєвих тактик. Тактику спілкування можна описати як динамічне використання комунікантами мовленнєвих навичок для створення діалогу в рамках стратегії.

В аналізі мовленнєвих тактик враховуються соціальні та психологічні аспекти спілкування. Специфікою мовленнєвих тактик є комплексність використання мовних засобів для досягнення комунікативної мети.

Комунікативна тактика розглядається як сукупність практичних ходів нової взаємодії, тобто комунікативна тактика, на відміну від комунікативної стратегії, перш за все співвіднесена не з останньою, а з набором комунікативних намірів.

Стратегії й тактики ввічливості є надзвичайно важливими для комунікації в культурі. В науковому дискурсі використовуються стратегії, що стосуються зменшення впливу на адресата, вуалювання негативної думки, вияву солідарності з адресатом, привертання його уваги. Такі стратегії реалізуються через низку тактик, які будуть нами розглянуті більш деталізовано у наступних підрозділах.

1.3.2. Реалізація стратегій позитивної і негативної ввічливості в науковому дискурсі

1. Стратегії зменшення впливу на адресата.

Ця стратегія досягається за допомогою низки тактик, насамперед, модифікації ілокутивної сили висловлювання, особливо шляхом мітігації. Уважається, що мітігація є комплексним соціопсихологічним феноменом, здатним забезпечити успішність мовленнєвої взаємодії. Дотримання тактики мітігації є однією з умов успішності ряду мовленнєвих актів, причому невпевненість реалізується у мовленні на прагматичному, когнітивному та мовному рівнях. Так, адресант може навмисно намагатися зменшити впевненість у власному висловлюванні, зорема, через уживання мовних засобів хеджінгу апроксиматорів типу: начебто; на кшталт; свого роду; певним чином; у певному сенсі; досить; доволі; навряд чи; не зовсім; дещо; дехто; зазвичай; взагалі/загалом; загалом; по суті; практично/майже; у певному випадку; іноді; часом; не завжди; рідко; якщо коли-небудь; приблизно; приблизно; здебільшого; більшість; якщо не всі; якраз/просто; трохи більше; значною мірою; у цьому сенсі; у цьому відношенні; багато в чому; як такий; щонайменше; так би мовити/сказати; так би мовити, начебто. Зазначені мовні одиниці здатні надати авторському висловлюванню необхідної етикетної некатегоричності, а також завуалювати оцінні номінації.

За допомогою модифікаторів (маркерів епістемічної модальності, апроксиматорів) типу можливо, можливо, мабуть, напевно, здається, я думаю, швидше за все, можливо, частково, мовних засобів вираження умови також зменшується категоричність висловлювання, а отже і вплив на адресата.

За допомогою згаданих модифікаторів реалізується тактика скромності. Зменшення впливу на адресата передається й через тактику непрямого етикетного прохання про дозвіл на дію, наприклад, на висловлення думки (при цьому використовуються мовні засоби персоналізації волюнтативної

модальності. У такий спосіб передається ввічливе звертання до читача, а також порада, пропозиція, рекомендація, посилання.

У такий спосіб адресант повідомляє важливу на його погляд інформацію, але через ввічливе прохання адресата про дозвіл.

Вплив адресата зменшується, коли адресант висловлює обережний прогноз. Задля цього використовуються мовні засоби вираження епістемічної модальності, а також поступки та протиставлення (сподіваємось, якщо пощастить, в іншому випадку).

Альтернативність, яка передається за допомогою маркерів поступки та протиставлення (частково ... частково; з одного боку ... з іншого боку) апроксиматорів типу (у загальному випадку; не тільки; іноді; переважно), мовних засобів деперсоналізації (пасивних зворотів) у поєднанні з маркерами епістемічної модальності також зменшує вплив на адресата:

Зменшення впливу на адресата можна досягти шляхом створення ефекту об'єктивності інформації за допомогою мовних засобів вираження деперсоналізації (останні передові/звіти; літописи ... наповнені думками про ...; традиційний погляд; (це) відомо/вважається/сподівається/можливо, (це)/дослідження припускає(ють); імовірно; один/хтось/котрийсь/будь-хто, може/може бути):

2. Стратегія вуалювання негативної думки.

У науковому дискурсі негативна думка вуалюється за допомогою тактики створення “деперсоналізованої об'єктивності”, причому мовні засоби вираження деперсоналізації можуть вживатися поруч з маркерами епістемічної модальності та поступки й протиставлення.

Завуальована негативна думка передається через тактику прямого заперечення з використанням метадискурсивної моделі Так - Але.

Негативну думку адресант може приховати, використовуючи тактику скромності, яка стосується передачі невпевненості. Задля цього використовуються засоби вираження епістемічної модальності та апроксиматори типу *we are not sure* і таке інше.

Зменшення ефекту негативності досягається через поступове зменшення впевненості в істинності висловлювання (з одного боку; (з) іншого боку; з одного боку; хоча; хоч; незважаючи на те, що; однак; (але) разом з тим; незважаючи на те, що; незважаючи на те, що; все ж таки; все ж таки (разом з тим); в той час як; але (разом з тим); але знову ж таки; також; нарешті; оскільки X є; з ... до; він сильніший у ..., ніж у; не тільки ..., а й).

Пом'якшення негативної оцінки досягається через висловлення застереження, зокрема, стосовно обмеження умов реалізації дії в майбутньому, наприклад, у контексті деперсоналізованого заперечення. Задля цього використовуються мовні засоби умови та деперсоналізації (чесно кажучи; прямо кажучи; прямолінійно; відверто (говорячи); у всякому разі, в усякому разі; у кращому разі; застереження; на жаль; на жаль).

Коли адресант позначає обмеження предмета свого дослідження, автор зберігає своє обличчя та не дає можливості потенційним опонентам звинуватити його у недостатньо широкому охопленні предмета дослідження:

3. Стратегія вияву солідарності з адресатом.

Питання інтеракції між автором та читачем у письмовому тексті, власне феномен “читача в тексті” є виявом діалогізму та становить значний інтерес для дослідників. Одним із типів такої орієнтації на адресата можна вважати максимальне залучення читача до ймовірної співпраці.

Зазначимо, що експліцитне авторське “я” є усталеною етикетною рисою європейського наукового дискурсу, на відміну від україномовного, в якому переважає інклюзивне “ми”. В європейській комунікації співіснують «Я / ми / інші люди». Цікаво, що в українській мові вживання авторського “ми” вважається наслідком еволюції авторського “я”. Через уживання «ми» досягається ефект обережного залучення читача до співпраці. Адресат залучається до співпраці через етикетне звертання-пропозицію.

У цілому, за допомогою етикетного наказу-звертання до читача відбувається активне залучення адресата до дії завдяки використанню засобів деонтичної модальності.

Імплікація спільності поглядів, підходів є однією з найважливіших тактик у плані вияву солідарності з читачем, що реалізується через уживання деперсоналізованих зворотів типу: більшості з нас відомо/що, природно, зрозуміло, (не)дивно(о), цікаво, іронічно, це помітно, звичайно/необхідно говорити, не потрібно багато уяви, щоб.

Тактика формування спільної думки стосується звертання до адресата з метою залучення читача до співпраці та спирається на пресупозицію дружнього ставлення та рівноправного статусу.

Спільність думки “це моя думка, і я сподіваюся, що я дав вам достатньо підстав погодитися зі мною” також імплікується через наведення позитивних або негативних моментів певної праці або підходу (важко; незрозуміло; без відповіді; неминуче/неминуче; (не)пощастило(ли); на жаль; на жаль; на жаль; на щастя X(и) не згадуються...; X(и) взагалі не згадуються).

Імпліцитно комплімент обізнаності адресата передається шляхом уживання наукової метамови певної галузі знань та спеціальної термінології. Так, “синтаксиста не розуміють правильно, якщо він не буде обговорювати “ланцюжки” максимальної проєкції та мінімальні зони”. Інтонолог повинен аналізувати “просодичні кластери”. Спеціалісту з прагматики рекомендується називати себе “когнітивістом”, а також досліджувати структуру дискурсу. Типолог може розраховувати на розуміння, якщо він продемонструє, як кодуються граматичні категорії та запропонує певну ієрархію функціональних ознак. Додамо, що комплімент обізнаності адресата імплікується й через уживання усталених іншомовних зворотів.

Імпліцитно солідаризуватися з адресатом можна за допомогою передання внутрішнього діалогу з ним, висловлення непрямой (інколи удаваної) згоди з читачем, при цьому використовуються такі мовні засоби емоційно-експресивної номінації, як: звичайно, насправді, в деяких випадках/зрозуміло, дійсно, засоби передачі поступки та протиставлення, некатегоричного заперечення, зокрема модель Так / АЛЕ та її еквіваленти.

Отже, стратегія вияву солідарності з адресатом стосується позитивної ввічливості.

4. Стратегія привертання уваги адресата.

Автор привертає увагу читача до стрижневих фрагментів тексту через тактику структурування дискурсу, виявляючи у такий спосіб турботу про адресата. Для цього використовуються мовні засоби лінеарності (по-перше; по-друге; по-третє; по-четверте; по-останнє; нарешті; в підсумку; ще один; ми починаємо з; ми завершуємо; в цьому розділі; як уже згадувалося).

Завдяки використанню низки емоційно-експресивних мовних одиниць – інтенсифікаторів типу зростаюче значення; ключовий фактор; суто; безумовно; насправді; справді; по суті; навіть; просто; просто; просто; так; зокрема/особливо, які, зокрема, можуть передувати запереченню (додаючи йому некатегоричності), апроксиматорів, що передають невизначено велику або невизначено малу кількість типу безліч, дуже мало, маркерів поступки і протиставлення, особливо в ініціальной позиції, волюнтативної модальності, риторичних запитань та гіпофори, а також засобів графопису, адресат намагається зацікавити читача в тому числі шляхом уточнення:

Науковому дискурсу властиве дотримання тактики скромності, тобто обов'язкове зазначення автором усіх, хто надихнув його на створення праці. Досить часто це робиться окремим підрозділом статті під назвою “Подяки”.

Зазначимо, що увагу адресата здатні привернути й вдало використані візуально-риторичні засоби. Отже, привертання уваги адресата є виявом позитивної ввічливості.

Як бачимо, перші дві групи стратегій й тактик ввічливості (зменшення впливу на адресата та вуалювання негативної думки) стосується негативної ввічливості, а інші дві (вияв солідарності з адресатом та привертання його уваги) – позитивної. Слід зазначити, що важливою ознакою наукової прози є поєднання та комбінування різних стратегій і тактик, а не використання лише однієї стратегії, тобто своєрідна кластеризація – утворення ланцюжків.

Висновки до розділу 1

Наукова проза є продуктом діяльності відповідної наукової дискурсивної спільноти, яка має власні цілі, механізм комунікації, а також етикет.

Етикетні особливості наукового дискурсу відображають етнонаціональну специфіку передачі думок у письмі в плані відображення певних правил та особливостей побудови наукових текстів. Поняття етикету тісно пов'язане з поняттями етикетизації та ввічливості. Етикетизація наукового дискурсу – це функціонально-комунікативна категорія, за допомогою якої реалізується персуазивна інтенція адресанта в плані поліпшення ефективності комунікації з урахуванням фактора адресата. З етикетизацією в науковій комунікації пов'язані дві основні особливості мовленнєвої ввічливості: турбота про адресата (власне полегшення декодування інформації), а також зменшення категоричності висловлювань.

У лінгвістиці ввічливість, перш за все, спрямована на збереження лиця співрозмовників. Ввічливість поділяють на позитивну і негативну. Позитивна ввічливість базується на зближенні співрозмовників, а негативна – на віддаленні. Кожен з цих типів ввічливості являє собою систему комунікативних стратегій, за допомогою яких досягаються основні цілі ввічливого спілкування. Демонстрація солідарності та збереження дистанції складають суть ввічливої поведінки.

В науковій статті велику роль в реалізації персуазивної комунікативної інтенції відіграє сукупність етикетних стратегій ввічливості, які відрізняються специфічним характером та індукуються за допомогою системи гетерогенних мовних одиниць. Серед найбільш значущих етикетних стратегій ввічливості наукового дискурсу, на наш погляд, є стратегія зменшення впливу на адресата, стратегія вуалювання негативної думки, стратегія вияву солідарності з адресатом та стратегія привертання уваги адресата.

Домінування стратегії зменшення впливу на адресата можна пояснити необхідністю для комунікантів зберігати між собою певну дистанцію і, таким

чином, зберігати незалежність своїх поглядів. Набір тактик, якими користуються адресанти при реалізації стратегії зменшення впливу на адресата, також видається найширшим серед усіх стратегій. Так, при реалізації даної стратегії, комуніканти використовували наступні тактики: зменшення категоричності, висловлення невпевненості, тактика непрямого етикетного прохання про дозвіл на дію, тактика обережного прогнозу, альтернативності, створення ефекту “об’єктивності” інформації, а також тактика “дипломатичного підходу”.

На друге місце за використанням ми поставили б стратегію вияву солідарності з адресатом, для реалізації якої автори наукових статей використовують такі тактики, як залучення читача до співпраці, етикетне звертання-пропозиція, звертання-наказ, імплікація спільності поглядів, формування спільної думки та компліменти адресату.

Дещо рідше у науковому дискурсі вживається стратегія вуалювання негативної думки. Під час її реалізації мовець, використовуючи засоби вираження некатегоричності, тим самим знімає з себе відповідальність за достовірність висловлювання і у такий спосіб знижує ступінь тиску на співрозмовника. Серед основних тактик, що використовувалися для реалізації стратегії вуалювання негативної думки, слід назвати такі: тактика створення “деперсоналізованої об’єктивності”, уникнення прямого заперечення, пом’якшення негативної оцінки, застереження, скромності, а також поступове зменшення впевненості в істинності власного висловлювання та висловлення застереження.

Найменш вживаною з перерахованих вище стратегій ввічливості в науковому дискурсі можна вважати стратегію привертання уваги адресата. Перш за все це пов’язано із специфікою самого наукового дискурсу, котрий передбачає участь у спілкуванні підготовлених учасників, які здатні з легкістю виділяти найголовніші, ключові моменти, що потребують особливої уваги. Спектр засобів реалізації цієї стратегії також є дещо збідненим: під час реалізації стратегії привертання уваги адресата адресанти, як правило,

використовували тактику структурування дискурсу, уточнення та наведення додаткової інформації.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КОНЦЕПЦІЙ ВВІЧЛИВОСТІ ЗАСОБАМИ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

2.1. Структурні складові та жанрова стратифікація наукового дискурсу в межах методики навчання української літератури

Визначимо специфіку найбільш важливих дискурсоутворюючих ознак із підтипів інституційного дискурсу, а саме – наукового дискурсу, що є предметом дослідження цього параграфу.

Для опису конкретного типу інституційного дискурсу доцільно розглянути його наступні компоненти: 1) учасники, 2) хронотоп, 3) мета, 4) цінності, 5) стратегії, 6) матеріал (тематика), 7) різновиди й жанри, 8) прецедентні (культурогенні) тексти, 9) дискурсивні формули.

Учасниками наукового дискурсу є дослідники як представники наукової громадськості. У такому аспекті характерною рисою даного дискурсу є принципова рівність усіх учасників наукового спілкування в тому сенсі, що ніхто з дослідників не володіє монополією на істину, а нескінченність пізнання змушує кожного вченого критично відноситися як до чужих, так і до своїх пошуків. У науковому співтоваристві прийняте поважне звертання «колега», що нейтралізує всі статусні ознаки. Разом з тим, вчені відрізняються своїм прагненням встановлювати різні бар'єри для сторонніх: ступені наукової кваліфікації, академічні звання і членство в престижних наукових співтовариствах.

Діада «агент – клієнт», зручна для опису учасників інших видів інституційного дискурсу, у науковому дискурсі потребує певної модифікації. Завдання вченого – не тільки здобути знання, оцінити їх і повідомити про них громадськості, але й підготувати нових вчених. Тому пошуковці виступають у декількох іпостасях, виявляючи при цьому різні статусно-рольові

характеристики: вчений-дослідник, вчений-педагог, вчений-експерт, вчений-популяризатор.

Клієнтами наукового дискурсу є широка публіка, що читає науково-популярні журнали і дивиться відповідні за тематикою телепередачі, з одного боку, і дослідники, спеціалісти в різних галузях науки, що проходять навчання на кафедрах і в лабораторіях, з іншого.

Тепер розглянемо специфіку статусних відносин комунікантів в науковому дискурсі. Соціальний статус – це інтегративний показник становища соціальної групи та її представників у суспільстві, який визначає взаємини та зв'язки індивідів, а також зумовлює певний набір динамічних соціальних ролей, в яких втілюються ситуативні стандарти поведінки. Аналіз статусних відносин у науковому дискурсі дозволяє виявити специфічні жанрові ознаки саме наукового стилю. Статусні відносини у науковому дискурсі визначаються освітнім рівнем адресата й адресанта та їхньою належністю до певної соціальної групи/спільноти. Так, відносини між комунікантами в науковій статті є рівноправними та статусно симетричними. Наприклад, автор наукової статті або монографії веде діалог з читачем як рівний з рівним, а отже, адресат і адресант знаходяться у рівноправних статусних відносинах. Дещо іншу ситуацію спостерігаємо у випадку підручника, коли автор має вищий статус порівняно з читачем, адже одна з найголовніших цілей підручника – донести до читача систематичний виклад основ знань у певній галузі науки. Статусні відносини між автором та аудиторією у випадку підручника не такі рівноправні, як у науковій статті або монографії, хоча останнім часом у підручниках, особливо для вищих навчальних закладів, простежується певна тенденція до вирівнювання статусних відносин комунікантів. У такому жанрі, як наукова рецензія, статус учасників дискурсу є менш рівноправним з огляду на роль рецензента як критика роботи інших. Мабуть, найбільш рівноправними є статусні відносини учасників наукових конференцій, оскільки мета таких форумів – вільний обмін думками рівноправних учасників з приводу певної проблеми. Нерівноправні статусні відносини або статусна асиметрія не

шкодить успішності наукової комунікації завдяки очікуваності, передбачуваності та регламентованості переважної більшості жанрів наукової прози.

Статусна асиметрія не завжди відповідає рольовій асиметрії. Так, наприклад, у жанрі «обговорення за круглим столом» комуніканти мають рівноправний статус, тоді як ролі учасників інтерв'ю характеризуються певною асиметричністю: той, хто ставить запитання, не відповідає на них, а той, хто відповідає на запитання, як правило, їх не ставить.

Відзначимо, що у випадках як рівноправного, так і нерівноправного статусів, відносини між автором та аудиторією є певною мірою віддаленими, дистанційованими, і, звичайно, ввічливими. Отже, в науковому дискурсі спостерігається варіативність соціального статусу комунікантив. Така ознака є важливою дискурсоутворюючою рисою та може бути визнана однією із характерних особливостей, яка зумовлює жанрову варіативність наукового дискурсу.

У науковому дискурсі, якщо розглядати його з урахуванням усього різноманіття жанрів, можна виявити варіативність персональної та надперсональної спрямованості комунікації. Дослідниця І.М.Колегаєва, наприклад, зазначає, що наукові тексти, зокрема, підручник, трактат, можуть бути надперсонально адресованими. Зазначимо, що в деяких жанрах наукової прози спостерігається експліцитно виражена персональна адресованість, наприклад, у жанрах наукової рецензії, наукової кореспонденції (зокрема, на сторінках наукових часописів та інших періодичних видань у формі відгуків на попередні публікації). Такі відгуки можна вважати різновидом рецензії.

В одному з досліджень підкреслюється, що метою наукового спілкування є процес виведення нового знання про предмет, явище, їхні властивості та якості, представлений у вербальній формі й обумовлений комунікативними канонами наукового спілкування – логічністю викладу, доказом істинності або хибності тих чи інших положень, максимальною абстрактизацією предмета мови.

Цінності наукового дискурсу сконцентровані в його ключових концептах (істина, знання, дослідження), зводяться до визнання пізнаваності світу, до необхідності множити знання і доводити їхню об'єктивність, до поваги до фактів, до неупередженості в пошуках істини, до високої оцінки точності у формулюваннях і прозорості мислення.

Стратегії наукового дискурсу визначаються його специфічними цілями: 1) визначити проблемну ситуацію і виділити предмет вивчення; 2) проаналізувати історію питання; 3) сформулювати гіпотезу і мету дослідження; 4) обґрунтувати вибір методів і матеріалу дослідження; 5) побудувати теоретичну модель предмета вивчення; 6) викласти результати спостережень та експерименту; 7) прокоментувати й обговорити результати дослідження; 8) дати експертну оцінку проведеному дослідженню; 9) визначити сферу практичного застосування отриманих результатів; 10) викласти отримані результати у формі, прийнятній для фахівців і неспеціалістів (студентів, широкої публіки).

Ці стратегії можна згрупувати в наступні класи: виконання, експертиза і Стратегії наукового дискурсу реалізуються в його жанрах (наукова стаття, монографія, дисертація, наукова доповідь, виступ на конференції, стендова доповідь, науково-технічний звіт, рецензія, реферат, анотація, тези), опис яких буде представлений нами у наступному параграфі.

Кожен тип дискурсу володіє своїм, тільки йому властивим набором жанрів – сукупностей готових форм, у яких віддзеркалюється «людська мова в типових ситуаціях» [44, с.252].

Згідно з підходом, запропонованим Дж. Свейлзом [66, с.45-58], жанр має такі ознаки:

- жанр – це клас комунікативних подій;
- важливою рисою, яка перетворює низку комунікативних подій на власне жанр, є певний набір комунікативних цілей;

- жанри характеризуються структурною та змістовою подібністю, обмеженнями синтаксичного, лексичного, стилістичного планів і розраховані на певну аудиторію;

- жанри визначаються та використовуються дискурсивними спільнотами;
- жанри можуть поступово змінювати свої ознаки.

Отже, жанр – це клас комунікативних подій, комунікативні цілі яких визначаються дискурсивною спільнотою. Жанр як соціопсихологічна категорія є досить флюїдним. Він використовується як засіб розпізнавання та конструювання типових дій у типових ситуаціях [46, с.319-320]. Жанри можуть мати певну структуру, але завжди існує можливість жанрової варіативності.

Досліджуючи жанри, необхідно враховувати їх соціальні та комунікативні аспекти, структурні особливості, комунікативні цілі спільнот, варіативність всередині окремих жанрів. Найбільш загальне визначення жанру може поєднувати елементи вищезгаданих дефініцій. До найважливіших ознак будь-якого жанру належить низка жанрових особливостей, властивих певному жанру. Такі жанрові особливості визначаються системою жанроутворюючих ознак, серед яких виділяють такі: жанрове охоплення матеріалу, позиція автора, словесний стрій, форма викладу. Водночас у будь-якому жанрі діють закони структури, правила заборони та дозволу.

Традиційно виділяють такі найбільш загальні типи жанрів наукового дискурсу: монографія, підручник, стаття, рецензія. Слід, однак, зазначити, що жанрове розмаїття наукового дискурсу є значно ширшим. До того ж межі жанрів наукового дискурсу є нечітко окресленими та постійно змінюються.

Науковий дискурс – багатожанрове функціональне утворення. Усередині наукового, як і будь-якого іншого дискурсу, існує своя жанрова варіативність.

Як відомо, М.Бахтін виокремлював для художньої літератури три фактори, що створюють у своїй сукупності цілісну єдність висловлювання – мовний жанр [44, с.255]:

- а) предметно-значуща вичерпаність,
- б) мовленнєвий задум або мовленнєва воля того, хто говорить,

в) типові композиційно-жанрові форми завершення.

На думку деяких дослідників, такі самі критерії можуть бути покладені в основу класифікації наукових жанрів. Виходячи із системності дискурсу, можна припустити, що жанр є свого роду підсистемою, яка постає у статусі складової частини макросистеми наукового дискурсу. Отже, кожен науковий жанр, крім характеристик, що дозволяють віднести його до наукового дискурсу, має власні конститутивні ознаки, властиві тільки цьому типу текстів. Ці ознаки-характеристики можна визначити, ґрунтуючись на вищезгаданих критеріях, сформульованих М.Бахтіним.

Предметно-значуща вичерпаність у текстах наукового змісту задається метою наукового дискурсу: це - розв'язання певної наукової проблеми.

Мовленнєвий задум або мовленнєва воля мовця також визначається основною метою наукового дискурсу. Саме в межах цієї всеосяжної мети, за М.Бахтіним [44, с.281], учасники наукового дискурсу вирішують більш вузькі, конкретні задачі, а саме:

1. Отримання нової наукової інформації (обмін думками, листування вчених).
2. Виведення вірного рішення (творче обговорення, «мозковий штурм»).
3. Відстоювання своєї думки або критика думок інших вчених (наукова полеміка).
4. Фіксування проміжних або остаточних результатів своєї дослідницької діяльності (стаття, монографія).

Однак, ці конкретні задачі не можуть вважатися жанроутворюючими ознаками, оскільки найчастіше в одному тексті учасники одночасно вирішують декілька задач.

Стосовно третього фактора, виокремленого М.Бахтіним, – типових композиційно-жанрових форм завершення – можна сказати, що він характеризує усю сукупність жанрів наукового дискурсу, що склалися, та їх різновидів, а тому не може виступати у ролі жанроутворюючого параметру.

Жанри та піджанри наукової прози можна умовно поділити на традиційні та нові, усні та письмові, а також на первинні та вторинні. Розглянемо більш детально кожен з цих класифікацій.

Поділ жанрів наукового дискурсу на традиційні та нові було запропоновано О. Ільченком і може бути представлений у вигляді класифікаційної таблиці (Додаток А).

Іншим способом класифікації жанрів наукового дискурсу є їх розподіл на усні та письмові. До усних жанрів наукового дискурсу належать лекція, наукова презентація та стендова доповідь, яка за своїми властивостями наближається до презентації і може бути подана як в усній, так і в письмовій формах. До центральних жанрів наукової прози відносять наукові статті різних типів та монографії, а також дисертації, матеріали наукових конференцій, анотації, підручники, причому до власне наукової прози відносяться лише підручники не нижче рівня зов, рецензії.

Щодо письмового наукового дискурсу, то він хоча і є монологічним за формою, насправді має діалогічний характер. Слід також зазначити, що ступінь діалогічності різних жанрів наукового дискурсу є неоднаковим, що дає змогу проранжувати їх від найбільш діалогічного до найменш діалогічного [18, с.46]:

1. Статті типу “обговорення за круглим столом”.
2. Статті типу “інтерв’ю”.
3. Повідомлення про нові наукові та технічні розробки.
4. Повідомлення про майбутні конференції.
5. Подання на отримання грантів.
6. Наукова кореспонденція.
7. Рецензії.
8. Анотації.
9. Наукові статті.
10. Повідомлення про конференції, що відбулися.
11. Матеріали конференцій.

12. Монографії.
13. Дисертації.
14. Підручники.
15. Повідомлення \ хроніки наукового життя.

Згідно із способом класифікації жанрів наукового дискурсу, їх можна умовно поділити на первинні та вторинні. Первинним жанром наукового дискурсу є стаття, монографія, виступ на конференції, дисертація і офіційна доповідь, при створенні яких автор може вирішувати одну або декілька комунікативних задач. Такі споріднені до наукової статті жанри, як текст (у письмовій формі) доповіді на конференції та автореферат дисертації, тим не менш, не можна віднести до первинних жанрів. Так, текст доповіді на конференції створюється (не обов'язково автором доповіді) на базі власного повідомлення з метою зафіксувати усний виступ у письмовій формі, щоб донести його повний зміст до тих, хто не брав безпосередньої участі у процесі спілкування. Автореферат дисертації створюється автором для ознайомлення наукової громадськості з остаточними результатами свого дисертаційного дослідження в короткій формі, тобто також з метою поширення своїх ідей. Таким чином, запис усної доповіді й автореферат дисертації, що відповідають конститутивним ознакам наукового дискурсу і задачам наукового спілкування (обмін науковою інформацією), є вторинними текстами, створеними з опорою на первинний текст.

Конститутивними ознаками первинних текстів є закріпленість за визначеним типом ситуативного фрейму: наукова конференція, семінар, захист дисертації тощо і формальні ознаки: обсяг, структура, канал. Жанроутворюючими характеристиками вторинних наукових жанрів можна вважати зміну комунікативної ситуації, задач, обсягу, структури, каналу, коду чи складності тексту.

2.2. Методичні особливості вивчення стратегій ввічливості на уроках української літератури в 10 класі

В українській художній літературі ввічливість і співпраця виступають як важливі складові комунікації персонажів, що часто виявляються у їх діалогах [7]. Методичні особливості вивчення стратегій ввічливості безпосередньо пов'язані з аналізом діалогової комунікації персонажів. Наведемо принципи, за допомогою яких можливо методичний аналіз поняття ввічливості за художніми текстами на уроках української літератури.

1. Використання офіційної мови. Українські герої часто використовують офіційну мову, щоб висловити повагу до старших чи посадових осіб. Наприклад, у "Тарасі Бульбі" Миколи Гоголя герої звертаються до старших і керівників як "ваша милість" або "ваша величність", у «Хиба ревуть воли, як ясла повні» Панаса Мирного усі звертання до батьків мають шанобливу форму «на ви» («Чи ви, мамо, не знаєте, у москаля є дочка?»).

2. Для методичних розробок вартує звернути увагу на важливість пропозицій допомоги. Співпраця має вагу в українській культурі, і персонажі часто пропонують допомогу одне одному. Наприклад, у "Лісовій пісні" Лесі Українки персонаж Лукаш пропонує допомогти Мавці у господарстві.

3. Вибачення. Персонажі української літератури часто вибачаються при помилках або непорозуміннях, щоб виявити ввічливість і повагу. Наприклад, у "Наталці Полтавці" Іван Котляревський показує персонажа, який просить вибачення перед Наталкою за неправильне розуміння.

4. Використання почесних звертань. Українські персонажі часто використовують звертання, щоб виявити повагу. Наприклад, у "Марії" Уласа Самчука діти Марії звертаються до батьків з почесними термінами.

5. Висловлення вдячності: Українські герої часто висловлюють подяку, щоб виявити вдячність. Наприклад, у "Конику-Горбоконику" Петра Єршова персонаж Іван висловлює подяку конику за допомогу.

Українські літературні персонажі активно демонструють ці принципи через свої діалоги, використання офіційної мови, пропозицію допомоги, вибачення, звертання з почесними та висловлення вдячності. Ці принципи є

важливими для української культури і відображаються у способі спілкування персонажів у літературі.

Методичні особливості вивчення феномену ввічливості передбачають аналіз використання принципів ввічливості та кооперації в діалогах персонажів української прози. Можна розглянути низку сценаріїв діалогів, щоб дослідити, як ці принципи використовуються для досягнення ефективною комунікації між персонажами.

У п'єсі «Лісова пісня» Лесі Українки героїня Маруся відхиляє двох женихів, Івана та Лукаша, застосовуючи негативну ввічливість, намагаючись зберегти свою гідність: «Іване, ти добрий, але твоє кохання, як місячне світло, холодне. Лукаше, ти хоробрий, але твоє кохання, як сонячне паління, сліпуче. Між вами обома вибрати не можу, бо ніхто не дарує мені того, що я прагну». Тут Маруся, використовуючи негативну ввічливість, відхиляє обох женихів, маскуючи свою відмову із застосуванням піднесених слів, щоб зберегти хороші стосунки.

У цьому прикладі Маруся застосовує стратегії негативної ввічливості, щоб уникнути обох женихів. Вона маскує свою відмову через прямі слова та компліменти, намагаючись зберегти позитивні відносини з ними обома. Ці приклади показують, як персонажі української літератури використовують ввічливість та співпрацю для досягнення ефективною комунікації, намагаючись зберегти свою гідність та обличчя своїх співрозмовників, досягаючи своїх цілей у спілкуванні.

Узагалі, аналіз використання принципів ввічливості та співпраці в діалогах персонажів української прози допомагає уявити, як ці принципи застосовуються у реальному спілкуванні. Розглядаючи ці приклади, ми можемо глибше зрозуміти, як ввічливість і співпраця допомагають досягти ефективною комунікації в різних культурних середовищах.

Розглядаючи сценарій з української літератури у "Енеїді" Івана Котляревського [20]. Герой Еней намагається переконати козаків приєднатися до повстання проти польської влади. Він застосовує стратегії позитивної

ввічливості, звертаючись до козаків як до "братів" і висловлюючи компліменти їхній хоробрості: «Браття! Ви завжди були хоробрими воїнами, і ваша сила та відвага відома по всій землі. Але зараз настав час використати цю силу і відвагу для боротьби за нашу свободу, за наше право жити так, як ми хочемо. Чи станете ви зі мною, як брати, і боротися за нашу справу?»

Тут Еней застосовує стратегії позитивної ввічливості, щоб звернутися до почуття ідентичності та гордості козаків. Він формулює своє прохання як заклик до дії, що відповідає їхнім цінностям, намагаючись зберегти позитивні відносини з ними й одночасно досягти своєї комунікативної мети - переконати їх приєднатися до його повстання.

Загалом, дослідження типових сценаріїв діалогів, що оперують принципами ввічливості та співпраці, допомагає краще розуміти їх застосування у різних комунікативних умовах, що є важливим чинником методичної роботи на уроках української літератури. Проаналізувавши ці сценарії, можна глибше зрозуміти, як ввічливість та співпраця сприяють досягненню ефективної комунікації в українській літературі.

Наприклад, вірш з "Кобзаря" Тараса Шевченка, який ілюструє використання стратегій позитивної ввічливості — «Мені тринадцятий минало».

У вірші наратор згадує своє дитинство й труднощі, з якими йому довелося зіткнутися, як молодому селянинові. Він згадує безперервну працю в полі, суворі погодні умови, голод і виснаження. Незважаючи на це, оповідач висловлює вдячність за своє життя й підкреслює важливість позитивної взаємодії з іншими людьми. У наступній строфі він демонструє позитивну ввічливість, висловлюючи вдячність за доброту інших: «І люди добрі до мене: То мати, то сестра, То на свято гості з села, То дід і баба».

Так, коли мовець визнає доброту оточуючих, він не лише висловлює свою вдячність, але й підкреслює значення позитивної соціальної взаємодії й співпраці. Це застосування стратегій позитивної ввічливості допомагає створити відчуття спільноти й взаємної підтримки серед персонажів у вірші.

Цікаво провести порівняльний аналіз стратегій конфронтації у спілкуванні персонажів у сучасних і класичних творах. Так ми можемо виявити особливості використання стратегій і тактик конфронтації у персонажів у новітніх і класичних драматичних творах. Цікавим з методичної точки зору в якості основи для вивчення цієї проблематики є твори відомого класика української літератури Івана Котляревського, такі як п'єси «Москаль-чарівник» і «Наталка-Полтавка», а також твори сучасного письменника Сергія Щученка, серед яких «Давай пограємо», «Зачаровані потвори», «Фелічита». Оперуючи конфліктом як результатом динамічної комунікативної ситуації, ми вважаємо, що термін "конфронтаційні" є доцільним для стратегій, спрямованих на створення та підтримання таких ситуацій. Ці стратегії відображають настанову мовця на активне досягнення своїх цілей без урахування інтересів партнера [19, с.105-106].

Серед конфронтаційних стратегій можна виділити маніпулювання та мовленнєву агресію. Подібна класифікація, в контексті лінгвістичної генології, пов'язана з розподілом конфронтаційних мовних жанрів як категорій організації мовного коду на категорично-спонукальні, негативно-оцінні та інвективні [14, с.9]. Конфронтаційна стратегія маніпулювання може виявлятися через тактики погроз, обурення, відмови, тиску, вимоги та інші.

Зазначені тактики націлені на захоплення комунікативного простору для нав'язування партнерові своїх інтересів. У межах маніпулятивної стратегії часто комбінують тактики обурення й докору. Наприклад: Финтик: Так що ж! Хіба-развізамужней не можна любити? Тетяна: Запевне, що не можна. То-то ви, учені та письменні, які ви лукаві! Буцім і не розберете, що гріх і що сором! Нехай уже ми, прості люди, коли і простудимось іноді, то нам і бог вибачить: а вам усе відомо, – за те вам буде сто погібелен! Та ви ж іще вмісто того, щоб других поправляти, сами замишляєте лукавства і ні одної години не пропустите, щоб підвести кого на проступок [20,с.7].

Стратегія мовної агресії передбачає застосування тактик образи, іронії, критики, глузування, провокації тощо. Метою таких тактик є висловлення негативної оцінки адресата й зниження рівня його самооцінки.

У п'єсах І. Котляревського персонажі, використовуючи тактику образи чи докору, завжди пояснюють свою мовну агресію, дають коментар і роз'яснення адресатові щодо причин своєї поведінки. Наприклад: Тетяна: Нас, мужиків? А ти великий пан? Адже і ти мужиком був, поки тобі лоба не виголили та мундира не натягли на плечі. Якби я не жінкою була, може б була луччим солдатом, як ти. (Сміється) [20,с.11].

У сучасній драматургії образа чи критика часто є самостійними, наприклад: Арчибальд: Припинити безглузді запитання! Швидко на сцену! Глядач чекає... Чарлі, тобі що, потрібне окреме запрошення? Чи твій мозок зовсім очманів від преферансу? Чарлі: Що? Який преферанс? Нічого не розумію... Арчибальд: Барбаро, розрахуйте цього телепня (Щученко 2004).

Основними тактиками конфронтаційних стратегій є докір, погроза, образа, які можна розташувати за шкалою підвищення негативних відтінків від меншої (докір) до найбільшої (образи). У сучасній драматургії часто комбінують тактики погрози й образи, що активізує комунікативне протистояння персонажів, наприклад:

У протилежність сучасним п'єсам, у драматургії І. Котляревського спілкування персонажів майже завжди не містить таких поєднань. Найбільш поширеною серед конфронтаційних тактик є докір, менше вживаною – погроза, і рідко використовується образа. Конфронтація у цьому контексті є одностороннім протистоянням під час мовного спілкування. За активізації конфронтацій можуть служити як репліки-стимули, так і репліки-реакції. Одночасно в п'єсах І. Котляревського відсутня відкрита двостороння конфронтація, що підсилює конфліктність у ситуації спілкування. Персонажі драм XVIII століття часто намагаються згладити вже існуючий конфлікт, зменшити вербальне протистояння. У протилежність сучасним п'єсам, у драматургії І. Котляревського спілкування персонажів майже завжди не містить таких

поєднань. Найбільш поширеною серед конфронтаційних тактик є докір, менше вживаною – погроза, і рідко використовується образа. Конфронтація у цьому контексті є однобічним протистоянням під час мовного спілкування. За активізації конфронтацій можуть служити як репліки-стимули, так і репліки-реакції. Одночасно в п'єсах І. Котляревського відсутня відкрита двостороння конфронтація, що підсилює конфліктність у ситуації спілкування. Персонажі драм XVIII століття часто намагаються згладити вже існуючий конфлікт, зменшити вербальне протистояння [19, с.107-108].

Реалізація конфронтаційних стратегій часто порушує принципи ввічливості, які утвердив Дж. Ліч і включають такі максими: такт, щедрість, схвалення, скромність, симпатія, згода [62, с.132 – 142]. Зазвичай тактики конфронтації порушують максими симпатії (вираження співчуття до іншої сторони), схвалення (мінімізація критики та максимізація похвали), згоди (прагнення до узгодження поглядів), скромності (мінімальне висування себе на перший план).

Порушення принципу ввічливості, який розробив Ліч, може призвести до конфлікту через пошкодження позитивного та негативного "обличчя" комуніканта. Термін "обличчя", запропонований В. Гоффманом, означає соціальну цінність, яку людина стверджує у спілкуванні з іншими і яку інші приймають [58]. Конфронтаційні стратегії мовленнєвої агресії можуть загрожувати позитивному "обличчю" (бажанню адресата бути сприйнятим позитивно), тоді як стратегії маніпулювання негативно впливають на негативне "обличчя" (потребу адресата в збереженні власної автономії та незалежності).

Отже, методичні особливості вивчення стратегій ввічливості на уроках української літератури повинні враховувати різні конфронтаційні стратегії, які виражені через різноманітні тактики, і спрямовані на порушення комунікативного кодексу. Це може спричиняти ситуативні конфлікти й ускладнювати процес комунікації. Часто у творах спостерігається ширший та більш агресивний спектр конфронтаційних тактик, а також активніше їх використання. У багатьох творах виявляється бажання послабити

комунікативний конфлікт та вийти з нього, застосовуючи менш активні тактики конфронтації.

Висновки до розділу 2

Сукупність критеріїв (формальних, функціональних, змістовних) лежить в основі дискурсу. Орієнтація на адресатний критерій дозволяє лінгвістам виділити такі широко розповсюджені типи дискурсу, як інституційний та персональний.

Моделюючи інституційний дискурс, виділяють чотири групи ознак: 1) конститутивні ознаки дискурсу; 2) ознаки інституційності; 3) ознаки типу інституційного дискурсу; 4) нейтральні ознаки. Ознаки інституційності фіксують рольові характеристики агентів та клієнтів інститутів, типові хронотопи, символічні дії. Різновидом інституційного дискурсу є науковий дискурс, що характеризується системою специфічних дискурсоутворюючих ознак.

Учасниками наукового дискурсу є дослідники як представники наукової громадськості. При цьому характерною рисою даного дискурсу є принципова рівність всіх учасників наукового спілкування в тому сенсі, що ніхто з дослідників не володіє монополією на істину, а нескінченність пізнання змушує кожного вченого критично відноситися як до чужих, так і до своїх пошуків.

Метою наукового спілкування є процес виведення нового знання про предмет, явище, їхні властивості та якості, представлений у вербальній формі й обумовлений комунікативними канонами наукового спілкування – логічністю викладу, доказом істинності чи хибності тих чи інших положень, максимальною абстрактизацією предмета мови.

Цінності наукового дискурсу сконцентровані в його ключових концептах (істина, знання, дослідження), зводяться до визнання пізнаваності світу, до необхідності множити знання і доводити їхню об'єктивність, до поваги до

фактів, до неупередженості в пошуках істини, до високої оцінки точності у формулюваннях і ясності мислення.

Стратегії наукового дискурсу реалізуються в його жанрах (наукова стаття, монографія, дисертація, наукова доповідь, виступ на конференції, стендова доповідь, науково-технічний звіт, рецензія, реферат, анотація, тези). Найважливішим жанром наукового дискурсу є наукова стаття, що в свою чергу може бути враховано при укладанні методичних рекомендацій до вивчення стратегій ввічливості, проявлених в українській літературі.

Методичними особливостями вивчення стратегій ввічливості має бути дослідження стратегій позитивної та негативної ввічливості, що автор художнього тексту застосовує при побудові діалогів. Вивчення стратегій ввічливості на уроках української літератури має важливе значення як для розвитку мовленнєвих навичок, так і для формування поваги до культурної спадщини. Методичні особливості цього процесу полягають у використанні різноманітних підходів.

По-перше, ефективне вивчення стратегій ввічливості передбачає використання різноманітних літературних творів, де автори відображають взаємовідносини та міжособистісні взаємодії. Аналіз текстів, обговорення ситуацій, в яких герої виявляють ввічливість, дозволяють учням усвідомити її важливість.

По-друге, роль вчителя полягає у створенні атмосфери взаєморозуміння та поваги на уроці. Він може використовувати різноманітні методики, такі як рольові ігри, дебати, театралізовані постановки, щоб допомогти учням відчувати та зрозуміти значення ввічливості в різних ситуаціях.

Крім того, важливо залучати учнів до активної участі, спонукуючи їх аргументувати свої думки щодо того, як виявляється ввічливість у конкретних літературних творах та в реальному житті. Такий підхід до вивчення стратегій ввічливості на уроках української літератури сприяє розвитку не лише мовленнєвих навичок учнів, але й формує їхній культурний рівень та вміння виявляти повагу до співрозмовника.

РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ ТЕОРІЙ ВВІЧЛИВОСТІ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ СТАРШОЇ ШКОЛИ

3.1. Діагностика рівня володіння стратегіями ввічливості учнями старшої школи на уроках української літератури

Реалізація теорій ввічливості в навчальному процесі старшої школи можлива, як у межах фахових, спеціалізованих предметів (українська та зарубіжна література, історія, людина і світ), так і в межах загального педагогічно-виховного процесу. Твори, які розкривають етичні норми поведінки, відіграють значну роль у формуванні моральних якостей особистості. Учні, вивчаючи ці твори, навчаються оцінювати дії героїв, через яких вони також роблять висновки про вчинки своїх товаришів і власну поведінку. Суттєвим є вплив змісту цих творів як своєрідного «регулятора» дитячої поведінки, оскільки він впливає на їхні почуття та стимулює бажання наслідувати позитивні приклади та відкидати негативні вчинки героїв. Цей процес сприяє формуванню в учнів відповідних моральних уявлень і понять, а також визначає їхнє ставлення до навколишньої дійсності.

Образність та виразність у художньому тексті грають ключову роль у емоційному сприйнятті. Художні твори належать до творів, які мають великий вплив на дітей підліткового віку. У цих творах присутня сильна соціальна основа та життєствердний оптимізм. Герої творів, які мають високі моральні якості, завжди борються з темними силами, що символізують соціальне зло та несправедливість. Позитивні образи художніх персонажів для дітей стають втіленням найкращих людських якостей.

Художні твори швидко проникають до серця школярів і впливають на розвиток їхнього світогляду. Вони формують ставлення дітей до навчання, спілкування з товаришами та родичами, навчають бути правдивими, чесними і відвертими, підтримують боротьбу з неправдою, грубістю, лінню, байдужістю.

Для школярів персонажі творів та їх взаємини стають виміром для їхньої власної поведінки та вчинків.

Аналізуючи зразки творів художньої літератури для учнів старшої школи (зокрема, підручники з української літератури для загальноосвітніх шкіл авторства О.М. Авраменко), можна зазначити, що ці твори досить повно представляють моделі ввічливої поведінки та мовні виразні засоби, якими українці користуються у ввічливих ситуаціях. У цих творах проявляються характерні для українського соціуму мовні відтінки та шаблони виразності.

Художнє слово грає важливу роль у розвитку учнів, допомагаючи їм розуміти внутрішній світ літературного героя, його почуття, вчинки та відношення до інших людей і природи. Під впливом художніх образів у дітей виникають конкретні уявлення про прочитане та почуте. Вони сприймають не просто тексти, окремі слова або речення, але й відчувають реальність, виражену через слово [8].

Аналіз згаданих творів також показує, що вони відображають типові та традиційні моделі ввічливої поведінки, у тому числі і використання шанобливого "Ви", що адресується до старших чи сторонніх осіб.

Серед можливих варіантів застосування стратегій ввічливості характерним показником можна розглядати шанобливе звертання до старших, поважних людей і до батьків, що було традиційним для української культури. Такі прояви позитивної стратегії ввічливості можуть свідчити про готовність використовувати більш складні та глибокі прояви феномену ввічливості в повсякденному житті.

Під час проходження виробничої (педагогічної) практики нами було проведено анкетування десятикласників щодо їх поведінкових моделей, зокрема звертання до старших, інших проявів позитивної ввічливості, а також на предмет використання ненормативної лексики. Констатувальний експеримент передбачав діагностику психолого-педагогічних особливостей застосування стратегій ввічливості старшокласниками у повсякденному житті. Опитування (автор Марцин С.) проводилось серед 23 учнів (13 дівчаток і 10

хлопців) шляхом отримання відповідей на питання анкети [26, с.42], надрукованої з метою діагностики піднятих у роботі питань.

Важливо зазначити, що на той час уже було проведено виховну годину на тему: «Стратегії ввічливості: традиції української літератури та сучасні тенденції». Хоча література для підлітків пропонує глибокий етичний контент, який спонукає учнів до саморефлексії та роздумів про власну поведінку, реальність не завжди відображає очікування. Дані анкетування показують, що традиційне ввічливе звертання на "Ви" до старших у дітей поступово зникає. Так, 80% опитуваних звертаються до своїх батьків, дідусів і бабусь на «ти»; тільки 20% учнів зазначили, що до старшого покоління родини у них традиційно звертаються на «Ви». Це засвідчує поступове відмирання традиційного ввічливого звертання, притаманного українській культурі.

Це може свідчити про те, що, навіть при наявності аналізу стратегій ввічливості на уроках української літератури, реальне сприйняття цих навичок і звичок в поведінці може бути іншим. Наприклад, хоча діти можуть легко засвоювати етичні уроки під час читання, у реальному житті вони можуть виявляти іншу практику у звертанні до старших або в усвідомленні впливу своїх вчинків на навколишнє оточення.

Це важлива тема для подальших досліджень, що може вказувати на те, що для засвоєння ввічливості та етики необхідні більш системні та широкомасштабні методи навчання, які б включали практичне застосування отриманих знань в реальних ситуаціях [26].

Опитування вказує на важливі аспекти виховання та впливу літератури на підлітків. Виявлені розходження між очікуваннями, які підтримуються літературою, та реальними звичками та уявленнями учнів свідчать про складність процесу усвідомлення цінностей, які пропонує шкільна література. На питання «чи часто ви думаєте про те, як ваші вчинки впливають на ваше соціальне середовище», «так» відповіло 40% учнів, «іноді» 20% учнів.

Результати анкетування вказують на те, що учні можуть прагнути представляти себе як більш ввічливими або етичними, ніж вони насправді є у

повсякденному житті. Це може бути спробою відповісти на очікування чи уявні ідеали, але не обов'язково відображає реальний вплив цих цінностей на їхню поведінку. Зокрема, на питання «чи любиш ти допомагати іншим» 80% учнів відповіли позитивно, але описати конкретні приклади змогла лише половина з них.

Дослідження також вказує на важливість взаємодії вчителів з учнями під час вивчення художніх текстів. Передача цінностей і уявлень про ввічливість може вимагати більш поглибленої роботи з учнями, а також пояснення, що ці цінності можуть бути актуальними і корисними для них в їхньому повсякденному житті.

Навіть якщо конкретні персонажі української літератури не стали для учнів еталоном ввічливості, можливо, самі ідеї вихованості, поваги та порядності, які вони несуть, можуть знайти своє місце у серцях підлітків у формі інших героїв чи уявлень. На питання «чи можеш ти зробити зауваження тому, хто погано себе поводить», думки розділились, і 75% дівчат відповіли позитивно, в той час, як 70% хлопців зазначили, що це їх не обходить.

Це опитування вказує на суттєву методичну проблему, коли матеріал, що вивчається на уроках, не завжди учні екстраполюють до свого власного життя та готові застосувати позитивні маркери з літератури самостійно.

Виявлені розходження між відповідями учнів у анкетах та їхньою реальною поведінкою можуть вказувати на кілька важливих моментів. По-перше, бажання учнів представляти себе в кращому світлі, ніж вони насправді є, дуже поширене у цьому віці. Бажання відповідати соціальним очікуванням часто переважає реальну поведінку.

Різниця між відповідями учнів та їхньою реальною поведінкою підкреслює важливість розвитку критичного мислення учнів і підтримку їх усвідомлення того, що цінності, висвітлені літературою, можуть бути актуальними і корисними у їхньому житті в реальних ситуаціях.

Результати опитування демонструють певний розрив між тим, як учні сприймають літературні образи ввічливості та реальні прояви їхньої поведінки.

Виявлені відмінності можуть вказувати на те, що підлітки можуть бути більш зацікавлені у персонажах і сюжетах з зарубіжної літератури, які можуть відображати інші культурні чи соціальні цінності. Це викликає роздуми щодо того, наскільки учні сприймають і відчують відповідність між прочитаними українськими творами та своїм власним життям [26, с.43].

Педагогічне використання української літератури, яка реалізує стратегії ввічливості та моральні цінності, вимагає додаткової уваги й підходу вчителя. Важливо вказувати учням на цінність цих творів у контексті не лише літературних, але й життєвих уроків, надихати їх на роздуми, адаптуючи вивчені цінності до їхнього особистого досвіду.

Також, педагогам може бути корисно залучати ширший спектр художніх творів, які відображають різноманітні культурні та соціальні аспекти ввічливості. Розширення літературного канону може сприяти кращому сприйняттю цих цінностей учнями, дозволяючи їм знаходити спільні точки зі своїм власним життям і оточуючими їх реаліями.

3.2. Вправи і завдання для вивчення різних стратегій ввічливості на уроках української літератури 10 класу

Типовими вправами для вивчення стратегій ввічливості мають бути вправи на аналіз світоглядних домінант і життєвих принципів основних героїв творів. Це пов'язано з тим, що, як зазначалось у першому розділі роботи стратегії мовленнєвої поведінки мовця значною мірою визначаються “картиною світу”, зокрема, цінностями і нормами тієї комунікативної культури, до якої належить мовець, комунікативні реалізації одного й того ж мовленнєвого акту в різних культурах різні, і специфіка вибору комунікантами мовленнєвих стратегій обумовлена специфікою культурних норм і уявлень. Тому завдання, як-от: визначити чи впливає різний соціальний статус героїв Панаса Мирного на їхні стратегії ввічливості; з'ясувати, через аналіз діалогів, наскільки відповідає загальним українським культурним цінностям традиція

спілкування з батьками головних героїв «Кайдашевої сім'ї» І.Нечуй-Левицького; дають можливість через комунікативні особливості мовців вийти на характеристики їхньої «картини світу».

Вище було зазначено, що комунікативна стратегія стосується ефективних шляхів досягнення комунікативних цілей у певному комунікативному дискурсі. Вправи на виявлення ефективних шляхів досягнення комунікативних цілей, як-от, в трагікомедії «Мартин Боруля» І.Карпенко-Карого, повісті «Intermezzo» та «Тіні забутих предків» М.Коцюбинського на рівні різних комунікантів видаються досить ефективними.

Також у перших розділах ми визначили, що в основі мовних комунікативних стратегій лежать мотиви, потреби, цілі та настанови комунікантів. Ступінь їх усвідомлення може бути різною, однак саме вони є передумовами вироблення та використання комунікативних стратегій співрозмовниками у ході розмови. Саме це може бути покладено в основу створення вправ і завдань за окремими творами.

Українська література для 10 класу рясніє різнорівневими комунікативними моделями, як головних героїв, так і другорядних персонажів. Так, новели В.Стефаника і повісті О.Кобилянської можуть бути проаналізовані щодо основних комунікативних мотивів героїв творів. Цілі комунікації виростають з мотивів індивіда. Головними є цілі впливу на співрозмовника, тобто те, заради чого задумується комунікація. Вправи і завдання на усвідомлення цих цілей спонукають до більш глибокого прочитання тексту (наприклад, прагнення не втратити лідируючої позиції у розмові, уникати негативних емоцій тощо).

Важливим фактором у формуванні та реалізації комунікативної стратегії є настанови особистості, які, у свою чергу, визначаються системою індивідуальних цінностей та переконань, а також соціальними нормами та конвенціями. Вправи на визначення основних настанов головних героїв вбачаємо важливими, адже вони виступають як “неусвідомлена готовність

суб'єкта до певної форми реагування” та можуть проявлятися у вольовій або імпульсивній поведінці індивіда, кооперації або протистоянні.

Тактику спілкування можна описати як динамічне використання комунікантами мовленнєвих навичок для створення діалогу в рамках стратегії. Ця теза роботи дозволяє більш ретельно підійти до визначення різних комунікативних стратегій в текстах української літератури.

Так, стратегія зменшення впливу на адресата. Завдання можуть бути пов'язані з аналізом використання мовних засобів хеджінгу та мети, з якою це робить респондент. Так, виділяються в діалозі речення з апроксиматорами типу: начебто, вірогідно, не зовсім, певним чином тощо. Учням пропонується проаналізувати чи доцільно таке використання в цьому діалозі та чи досягає поставленої мети, тобто успішної мовленнєвої взаємодії адресанта. Можливо при аналізі художнього тексту запропонувати перебудову такого діалогу з метою уникання застосування таких мовних засобів. Також варто давати завдання, щоб спробувати спрогнозувати наскільки це може змінити фабулу і чи саме цей герой здатен використати стратегію зменшення впливу на адресата.

Вправи і завдання для аналізу стратегій ввічливості при вивченні наукового дискурсу в курсі української літератури для старшої школи. Одним з видів завдань при аналізі наукового дискурсу, зокрема, наукової критики до певного твору, можуть бути наступні завдання: проаналізувати, чи впливає автор аналітичної статті на адресатів, використовуючи такі модифікатори, як: можливо, можливо, але, мабуть, напевно, здається, я думаю, швидше за все, можливо, частково; чи допомагає автор наукової статті у застосуванні такого прийому, як антиципація тексту; чи використовує він стереотипні уявлення про предмет дослідження у власних мовних конструкціях.

Тактика скромності та тактика непрямого етикетного прохання можуть бути застосовані при аналізі автобіографічних текстів наукового дискурсу. Вправи і завдання можуть бути наступні: чи тільки тут може йти мова про ввічливе звертання до читача, чи можливо автор таким чином посилює свій

позитивний вплив і привертає увагу до тієї інформації, яка йому видається суттєвою.

Аналіз діалогів на так званий обережний прогноз (якщо пощастить, буде вірити в це, сподіваємось) може дозволити застосувати антиципацію, тобто техніку прочитання тексту з елементами прогнозування.

Зменшення впливу на адресата можна досягти шляхом створення ефекту об'єктивності інформації за допомогою мовних засобів вираження деперсоналізації. Так, вислів «традиційний погляд на творчість автора говорить...» може дозволити, як проаналізувати мотиви написання критичної статті за певним твором, так і визначити можливі підходи до аналізу творчості окремого мистця.

Стратегія вуалювання негативної думки може бути досліджена зокрема, при вивченні історичних романів, мемуарної прози та наукової критики, яка тяжіє при аналізі конкретного твору до певної ідеологічної традиції.

Цікавими і такими, що поглиблюють змістову складову вивчення творів, можуть бути вправи на вивчення реалізації стратегій впливу солідарності з адресатом і на зменшення ефекту негативності в текстах української літератури. Питання інтеракції між автором та читачем у письмовому тексті, власне феномен “читача в тексті” є виявом діалогізму та становить значний інтерес для дослідників. Одним із типів такої орієнтації на адресата можна вважати максимальне залучення читача до ймовірної співпраці. Наприклад при вивченні біографії мистця.

Вправи і завдання для вивчення реалізації стратегії привертання уваги адресата. Автор привертає увагу читача до стрижневих фрагментів тексту через тактику структурування дискурсу, виявляючи у такий спосіб турботу про адресата. Для цього використовуються мовні засоби лінеарності (по-перше; по-друге; по-третє; по-четверте; по-останнє; нарешті; в підсумку; ще один; ми починаємо з; ми завершуємо; в цьому розділі; як уже згадувалося).

На особливу увагу при розробці вправ і завдань заслуговує концепція ввічливості з точки зору максим комунікації та принципів кооперації П.Грайса

[59]. Такі завдання, як: знайдіть порушення базових максим комунікації в тексті, поясніть причини, окресліть можливі наслідки таких порушень, можуть дозволити глибше поринути в мотиви окремих героїв і подій в текстах української літератури.

Реалізація комунікації, яка спрямована на досягнення взаєморозуміння й згоди, важлива при компетентнісному підході на уроках української літератури, і характеризується низкою максим Грайса. Це, зокрема, максими кількості (зробити своє повідомлення настільки інформативним, наскільки це зумовлюється метою спілкування; не робити повідомлення більш інформативним, ніж це потрібно), максими якості (зробити своє повідомлення настільки інформативним, наскільки це зумовлюється метою спілкування; не робити повідомлення більш інформативним, ніж це потрібно), максими способу дії (уникайте незрозумілості висловлювання; ухиляйтеся від двозначностей; висловлюйтеся стисло; висловлюйтеся належним чином) [59, с.45]. На основі цих максим можуть бути побудовані вправи для творчих робіт (написання есе, творів-роздумів, рецензій, анотацій, сценаріїв тощо) на уроках української літератури для 10 класу.

Висновки до розділу 3

Діагностика рівня володіння стратегіями ввічливості учнями старшої школи відображає цікавий контекст у сприйнятті ввічливості серед підлітків, які отримують вплив на власний світогляд з різних джерел і соціальних груп. Можна зробити декілька висновків.

Вплив літератури на виховання. Тексти з української літератури намагаються передати етичні норми та моделі ввічливості, проте реальне застосування цих наративів у житті підлітків може відрізнятись від навчальних сценаріїв.

Невідповідність між реальним життям та оцікуваннями. Результати опитування показують, що реальна поведінка може не завжди відповідати

очікуванням, що несуть в собі зразки української літератури. Це може бути пов'язано з бажанням учнів виглядати краще, ніж вони насправді є.

Вплив зовнішніх факторів. Фактори позамовного середовища, такі як популярні культурні образи з зарубіжних творів, можуть мати значний вплив на уявлення підлітків про те, які якості вони хочуть відтворити в своєму житті.

Роль вчителя. Важливою є роль вчителя в роз'ясненні учням, які цінності та моделі поведінки є важливими і чому вони можуть мати довготривалий вплив на їхнє життя. Це опитування також може показати, що для впровадження навичок ввічливості необхідна більш широка та системна робота, яка б включала практичне застосування набутих знань у реальних ситуаціях життя.

Під час розробки вправ і завдань для вивчення різних стратегій ввічливості на уроках української літератури вартує приділити окрему увагу вивченню стратегій впливу на адресата, позитивним стратегіям ввічливості, реалізації базовим тактикам. Важливим, на нашу думку, є вміння застосовувати основні максими Грайса при формуванні творчих завдань, метою яких може бути реалізація позитивної комунікації, що ґрунтується на злагоді та взаємоповазі.

ВИСНОВКИ

Тема кваліфікаційної роботи в ході дослідження була розкрита в повній мірі завдяки поставленій меті та реалізованим завданням. Реалізація стратегії ввічливості на уроках української літератури в 10 класі повністю ілюструє актуальні тенденції сучасної методики навчання української літератури в старшій школі, особливо в світлі концепції Нової української школи. В ході роботи було розглянуто теоретичні аспекти поняття ввічливості в гуманітаристиці, та представлено системний опис стратегій і тактик ввічливості, як основної складової наукового етикету.

Науковий дискурс є продуктом діяльності відповідної наукової дискурсивної спільноти, яка має власні цілі, механізми комунікації, дискурсивні традиції, а також специфічний етикет. Етикетні особливості наукового дискурсу відображають особливості стилю, під яким розуміється етнонаціональна специфіка передачі думок на письмі в плані віддзеркалення певних правил та особливостей побудови наукових текстів.

Етикет – важлива складова міжкультурної комунікації, що відіграє істотну роль у спілкуванні комунікантів у певному контексті та соціальному оточенні. З поняттям етикету функціонально пов'язані поняття етикетизації та ввічливості.

Ввічливість в культурі пов'язується, головним чином, із збереженням “лиця” індивідуума, наданням свободи дій – “негативна ввічливість”, та виявом солідарності – “позитивна ввічливість”. У контексті етикетизації письмового дискурсу трактування ввічливості стосується, передусім, інтерперсонального комунікативного аспекту етикетизації, а саме, дискурсивних модуляцій некатегоричності та категоричності номінацій.

Велику роль при аналізі художніх текстів і наукового дискурсу грає дослідження етикетних стратегій ввічливості, які відрізняються специфічним характером та індикуються за допомогою системи гетерогенних мовних одиниць. Комунікативні стратегії застосовуються для досягнення

комунікативної мети, вона є складною когнітивною моделлю узагальнення попереднього досвіду, що включає в себе особистісні, локальні, дієві та інші параметри, які певним чином організовані у свідомість та пам'ять. Серед найбільш значущих етикетних стратегій ввічливості є такі: зменшення впливу на адресата, вуалювання негативної думки, вияв солідарності з адресатом та привертання уваги адресата. Перші дві стратегії є проявом негативної ввічливості, тобто базуються на віддаленні співрозмовників. Стратегії вияву солідарності з адресатом та привертання уваги адресата є стратегіями позитивної ввічливості, тобто спрямовані на зближення співрозмовників. Використання різноманітних стратегій ввічливості є проявом поваги до колег, науковців та осіб.

У ході дослідження було визначено структурні та жанрові стратифікації наукового дискурсу, зокрема ті його риси, що є важливими для методики навчання української літератури, адже дозволяють в старшій школі розширити спектр емпіричного матеріалу, на основі якого можна реалізовувати тематичний план курсу.

Вивчення стратегій ввічливості на уроках української літератури має свої методичні особливості, які сприяють не лише розвитку мовленнєвих навичок, а й формуванню культури спілкування та розумінню художнього слова.

Перш за все, важливо акцентувати увагу на літературних творах, які містять приклади ввічливості та етикету. Обговорюючи такі тексти, учні отримують можливість аналізувати мовні засоби, які використовують автори для вираження ввічливості, відчуття гідності, толерантності тощо.

Другий аспект полягає у використанні різноманітних методів і прийомів для активізації роботи учнів у цьому напрямку. Це може бути рольова гра, дебати, творчі завдання, де учні мають можливість виявити власне розуміння та вміння застосовувати стратегії ввічливого спілкування через літературні твори. Третій аспект включає практичне застосування отриманих знань поза класними стінами. Вчителі можуть спонукати учнів до створення власних творчих робіт,

які відображатимуть вміння використовувати стратегії ввічливості в повсякденному житті, взаємодії з оточуючими.

Крім того, інтеграція інтерактивних технологій, наприклад, використання відеоматеріалів, вправ аудіювання та інтерактивних вправ у вивченні стратегій ввічливості може значно збагатити процес навчання та зробити його більш цікавим для учнів.

Навчання стратегій ввічливості на уроках української літератури - це не лише освоєння літературних шедеврів, але й формування ключових навичок взаємодії та спілкування, які є необхідними в сучасному суспільстві.

Під час дослідження було з'ясовано можливості застосування теорії ввічливості у виховному процесі завдяки вивченню діагностичного рівня володіння стратегіями ввічливості учнями старшої школи. Так, під час констатувального експерименту, відбулось опитування учнів 10 класу щодо реалізації деяких стратегій ввічливості в їхньому повсякденному житті (додаток Г), результати якого засвідчили невідповідність між літературними зразками стратегій, що вивчаються, і світоглядними домінантами самих учнів.

Результатом спроби вивчення запропонованої теми стала розробка вправ і завдань для вивчення різних стратегій ввічливості на уроках української літератури в 10 класі на основі матеріалів підручника за авторством Авраменко О. і Пахаренко В. Через відсутність оновлених навчальних програм для старшої школи, ми опирались на компетентнісний підхід при створенні вправ і завдань, відповідно цілісної методичної системи не запропонували, але вважаємо це перспективною лінією методичних досліджень щодо викладання української літератури в старшій школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О., Пахаренко В. Українська література (рівень стандарту): підручник для 10 класу зсо. К: Гратома, 2018. 256 с.
2. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. Львів: Світ, 1990. 232 с.
3. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної прагматики: підручник. К.: Видавничий центр «Академія», 2011. 304 с.
4. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
5. Белова А.Д. Лінгвістичні аспекти комунікації. К.: Київський ун-т імені Тараса Шевченка, ПА «Астрей», 1997. 310 с.
6. Білоус М.П. Заговори, щоб я тебе побачив // Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: посібник / за заг. ред. О. Сербенської. Львів: Світ, 1994. 152 с.
7. Білоус М.П. Мовленнєвий етикет українського народу // Мова і духовність нації: тези доп. регіон. наук.-практ. конф. Львів, 1989. С. 98–108.
8. Богдан С.Л. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. К.: Рідна мова, 1998. 478 с.
9. Богдан С.Л. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. К.: Рідна мова, 1998. 478 с.
10. Бурбело В.Б. Художній дискурс в історії французької культури ІХ – ХVІІІ ст.: Автореф. ... дис. д.філос.н. К.: Київський нац. ун-т імені Т.Г.Шевченка, 1999. 36 с.
11. Ввічливість [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.etica.in.ua/vvichlivist/>.
12. Вжещ Я.Л. Принцип ввічливості в теорії і практиці міжкультурної комунікації. Теорія збереження обличчя П. Брауна та С. Левінсона // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Ч. ІІ. 2011. № 9. С. 251-255.

13. Гніздечко О.М. Дискурсивні стратегії й тактики мовної особистості автора наукового дискурсу (на матеріалі англomовних статей європейських та американських лінгвістів) // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: Зб. наук. ст. К.: ЛОГОС, 2005. Вип.6. С.77-84.
14. Дерпак О.В. Конфронтативні мовленнєві жанри: комунікативнопрагматичний та мовний аспекти: автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 2005.
15. Дзюбак Н.М. Аспекти дослідження категорії ввічливості в сучасному мовознавстві. Режим доступу: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22682/Dziubak.pdf?sequence=1> (дата звернення: 30 жовтня 2023 р.)
16. Етимологічний словник української мови в семи томах. К.: Наук. думка, 1982. Т. 1. 630 с.
17. Етимологічно-семантичний словник української мови / за ред. Митрополита Іларіона. Вінніпег, 1979. 1995. Т. 1–4.
18. Ільченко О.М. Етикетні особливості англomовного наукового дискурсу. К., 2002. 284 с.
19. Корольова В. «Утихомиртесь на час і вислухайте мене» (конфронтаційні комунікативні стратегії в мові класичної та сучасної драми) // Культура слова. 2019. №91. С.104-110.
20. Котляревський І. Енеїда. Наталка Полтавка. Київ: Веселка, 2000.
21. Кравченко Н.К. Методика анализа разговорного дискурса в ракурсе теории лица и вежливости // Вісник Луганського університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філологічні науки. Луганськ, 2011. № 16 (227). Ч. II. С. 35–46.
22. Кравченко Н.К. Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурс-анализа. Луцк: ЧП Гадяк Жанна Владимировна, типография «Волыньполиграф», 2012. 251 с.

23. Культура української мови: Довідник / С.Я.Єрмоленко, Н.Я.Дзюбишина-Мельник, К.В.Ленець та ін.; [з а ред.. В.М .Русанівського]. К.: Либідь, 1990. 304 с.
24. Ліотар Ж.-Ф. Ситуація постмодерну // Філософська і соціологічна думка Вип. 5-6, 1995. С. 15-38.
25. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Сучасний науковий дискурс: оновлення методологічної культури. К.: Центр практичної філософії, 2000. 304 с.
26. Марцин С. Потенціал шкільного курсу української літератури у вихованні ввічливості молодших підлітків // Український світ у наукових парадигмах: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків: ХІФТ, 2016. Вип. 3. 176 с. С.37-43.
27. Миронюк О. Історія українського мовного етикету. Звертання. К.: Логос, 2006. 167 с.
28. Миронюк О.М. Найуживаніші форми мовного етикету // Культура слова. К., 1987. Вип. 33. С. 79–82.
29. Модельна навчальна програма «Українська література. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Яценко Т.О., Пахаренко В.І. та інші) від 24.07.2023. Режим доступу: https://osvita.ua/doc/files/news/896/89669/Ukrayinska_literatura_7-9-kl_Yatsenko_ta.pdf (дата звернення: 20 жовтня 2023 р.)
30. Навчальна програма з української мови (рівень стандарту) для 10-11 класів загальноосвітніх шкіл, затверджена Наказом Міністерства освіти і науки від 23.10.2017 р. № 1407. Київ. 42 с.
31. Почепцов Г.Г. Семантичний аналіз етикетизації спілкування // Семантика і знання: Праці з штучного інтелекту. Тарту, 1980. Вип. 1. С.98-108.
32. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. К.: Знання, 2006. 291 с.

33. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. Львів: Сполом, 2001. 223 с.
34. Слово: ввічливість [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.dictionaries24.com/uk/%D0%B2%D0%B2%D1%96%D1%87%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>. (дата звернення: 20 жовтня 2023).
35. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України. Івано-Франківськ: НАІР, 2014. 348 с.
36. Терещенко В. Увічливість у контексті соціокультурної комунікативної взаємодії: постановка наукової проблеми // Український світ у наукових парадигмах: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків: ХІФТ, 2016. Вип. 3. 176 с. С.6-13.
37. Токмань Г.Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. К.: Міленіум, 2002. 320 с.
38. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10-11 класи (рівень стандарту). Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (Дата звернення: 20 жовтня 2023р.)
39. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10-11 класи (профільний рівень). Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (Дата звернення: 20 жовтня 2023р.)
40. Фабіан М.П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах. Ужгород: Інформ.-вид. агентство «ІВА», 1998. 256 с.
41. Шеломенцев В.Н. Етикет і культура спілкування. К.: Оберіг, 1995. 344 с.

- 42.Щученко С. Давай пограємо. 2004. URL: <http://www.kurbas.org.ua/dramlab/schuchenko/Schuchenko-play1> (дата звернення: 30.10.2023).
43. Atkinson P. The ethnographic imagination: The textual construction of reality. L.: Routledge, 1990. 260 p.
44. Bakhtin, M.M. (1981) The Dialogic Imagination: Four Essays by M.M. Bakhtin. Ed. Michael Holquist. Trans. Caryl Emerson and Michael Holquist. Austin and London: University of Texas Press. C.250-296.
45. Barthes Roland. Writing Degree Zero Paperback. April 1, 1977. Publisher: Hill and Wang. 112 p. C.306-349.
46. Bazerman C.A. A relationship between reading and writing: the conversational model // College English. 1998. #41. P. 656-661.
47. Blum-Kulka S. Discourse Pragmatics // Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. Vol. 2 / Ed. by T. Van Dijk. London: Sage Publications, 1997.
48. Brown G., Yule G. Discourse Analysis. – Cambridge: CUP, 1996 (1-st td. - 1983). 288 p.
49. Coulthard M., Montgomery M. (Eds.) Studies in discourse analysis. L.: Routledge, 1981.
50. Dijk van T.A. (Ed.) Handbook of discursive analysis. London: Academic Press, 1985.
51. Dijk van T.A., Kintch W. Strategies of discourse comprehension. London: Academic Press, 1983.
52. Edwards D. Discourse and cognition. – London and Beverly Hills, CA: Sage, 1996.
53. Fabian M. Etiquette as an important component of a cross-cultural communication // Linguistics and verbal communication in 21 century: Conference proceedings. Kyiv, 2002. P. 2.
54. Fasold R.W., Schiffrin D. Language change and variation. Amsterdam, Philadelphia: J. Benjamins Pub. Co., 1989. 451 p.
55. Fernando C. Idioms and Idiomacity. Oxford, NY: Oxford University Press, 1996. 265 p.

56. Fishman J. Language and Ethnicity: The view from within // The Handbook of Sociolinguistics. Oxford: Blackwell Publishers, 1997. P. 21-35.
57. Fraser B. Conversational Mitigation // Journal on Pragmatics. 1980. Vol.4, #4. P. 341-350.
58. Gilbert G.N., Mulkey M. Opening Pandora's box: A sociological analysis of scientists' discourse. Cambridge: CUP, 1984.
59. Gumperz J. Discourse strategies. - Cambridge: CUP, 1982. 225 p.
60. Humboldt. 'On Language': On the Diversity of Human Language Construction and Its Influence on the Mental Development of the Human Species. Cambridge University Press, 1999. 296 p.
61. Lakoff R. Language and Woman's place. NY: Harper&Row, 1975. 83 p.
62. Redeker G. Ideational and pragmatic markers of discourse structure // Journal of Pragmatics. 1990. №14. P. 367-381.
63. Scollon & Scollon. Intercultural Communication: A Discourse Approach. Second Edition. Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 2001.
64. Shiffrin D. Discourse markers. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 364p.
65. Shotter J., Gergen K. Social construction: Knowledge, self, others and continuing the conversation // Communication Yearbook. – Thousand Oaks, 1994. – Vol. 17. – P. 3-33.
66. Swales J. Genre analysis. English in academic and research settings. Cambridge: CUP, 1998. 260 p.
67. TEUN A . VAN DIJK Discourse, context and cognition. Discourse Studies Copyright © 2006 SAGE Publications. (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi) www.sagepublications.com Vol 8(1): 159–177. Режим доступа: <https://discourses.org/wp-content/uploads/2022/07/Teun-A.-van-Dijk-2006-Discourse-context-and-cognition.pdf> (дата звернення: 30.10.2023).
68. Tunnen D. Gender and discourse. N.Y.: Oxford University Press, 1994. 203 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Жанри та піджанри наукового дискурсу		
Традиційні		Нові
<p>Наукові статті:</p> <ul style="list-style-type: none"> - наукові статті, в яких наводяться результати оригінальних теоретичних і/або експериментальних досліджень; - оглядові наукові статті (в тому числі проблемні) <p>Монографічна література</p> <p>Наукова рецензія</p> <p>Матеріали конференцій</p> <p>Анотації наукових статей, книг та монографій</p> <p>Подання на отримання грантів та конкурсні програми професійних стажувань:</p> <ul style="list-style-type: none"> - грантова пропозиція; - дослідницький проект; - твір. <p>Наукове повідомлення (подій, хроніки наукового життя, персоналії)</p> <p>Дисертація, автореферат дисертації</p> <p>Підручник (рівня старших курсів ВНЗ)</p> <p>Наукова енциклопедично-довідкова література</p>		<p>Наукові статті:</p> <ul style="list-style-type: none"> - наукові статті типу “обговорення за круглим столом”; - наукові статті-інтерв’ю; - наукові статті, що містять аналіз конкретних випадків/прикладів; - наукові статті-довіді <p>Повідомлення про конференції, що мають відбутися</p> <p>Повідомлення про конференції, які відбулися</p> <p>Повідомлення про наукові і технічні розробки Наукова кореспонденція з піджанрами:</p> <ul style="list-style-type: none"> - листування на сторінках наукових періодичних видань; - електронне наукове листування через мережу

ДОДАТОК Б

СТРАТЕГІЇ НЕГАТИВНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ

- (Н1) “Використовуй конвенційно непрямі вирази”;
- (Н2) “Став питання, ухиляйся від відповіді”;
- (Н3) “Будь песимістичним”;
- (Н4) “Зводь до мінімуму вторгнення в особистісну сферу співрозмовника”;
- (Н5) “Виявляй повагу”;
- (Н6) “Вибачайся (виявляй небажання втручатися, наводь переконливі пояснення)”;
- (Н7) “Уникай вказівок на особистість мовця та адресата”;
- (Н8) “Представляй акт “підвищення лиця” як загальне правило”;
- (Н9) “Використовуй іменні форми”;
- (Н10) “Відкрито виражай вдячність”

ДОДАТОК В

СТРАТЕГІЇ ПОЗИТИВНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ

- (П1) “Будь уважним до адресата та його інтересів, потреб, чеснот”;
- (П2) “Перебільшуй інтерес / схвалення / симпатію до адресата”;
- (П3) “Підкреслюй інтерес до адресата”;
- (П4) “Використовуй маркери внутрішньогрупової солідарності (звертання, жаргон, діалект, скорочення і еліпсис)”;
- (П5) “Прагни до згоди (використовуй безпечні теми, повтори)”;
- (П6) “Уникай незгоди, використовуй символічну згоду”;
- (П7) “Передбачай спільні інтереси”;
- (П8) “Використовуй жарти”;
- (П9) “Підтверджуй або передбачай знання мовцем потреб адресата”;
- (П10) “Пропонуй, обіцяй”;
- (П11) “Будь оптимістичним”;
- (П12) “Об’єднай мовця та адресата як суб’єктів дії”;
- (П13) “Давай або вимагай пояснення”;
- (П14) “Передбачай або утверджуй співробітництво”;
- (П15) “Даруй” адресату симпатію, розуміння, співпрацю”.

ДОДАТОК Г

**ОПИТУВАЛЬНИК ЩОДО СТРАТЕГІЙ ВВІЧЛИВОСТІ УЧНІВ У
ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ (автор – Марцин С.)**

Яку форму звертання до батьків ти обираєш під час спілкування?

Як ти звертаєшся до дідусів і бабусь?

Чи часто ти замислюєшся над тим, як впливають твої вчинки на оточення?

Чи любиш ти допомагати людям?

Чи часто ти дякуєш своїм батькам за якісь послуги?

Чи вітаєшся ти із сусідами, коли зустрічаєш їх на вулиці?

Чи використовуєш у своєму мовленні ненормативну лексику, коли спілкуєшся з друзями?

Чи можеш ти зробити зауваження тому, хто погано себе поводить?

Чи дозволяєш собі негативно висловлюватися на адресу друзів?

ДОДАТОК Д

СТРАТЕГІЇ ТА ТАКТИКИ ВВІЧЛИВОСТІ

«Ввічливість – національно-специфічна комунікативна категорія, змістом якої є система ритуалізованих стратегій комунікативної поведінки, спрямованих на гармонічне, безконфліктне спілкування й дотримання суспільно-прийнятих норм при інтеракціональній комунікації (встановленні, підтримці й завершенні міжособистісного контакту)».

Принцип кооперації	Концепція	
П.Грайса через	«обличчя»	
максими	Е,Гофмана	
спілкування		
Максима кількості	Теорія ввічливості	
Максима якості	П.Браун та	
Максима	С.Левінсона –	Стратегія
релевантності	«негативна» і	зменшення впливу
Максима способу дії	«позитивна»	на адресата
	ввічливість	Стратегія
	Відкриті стратегії	вуалювання
	10 стратегій	негативної думки
	негативної	Стратегія вияву
	ввічливості	солідарності з
	15 стратегій	адресатом
	позитивної	Стратегія
	ввічливості	привертання уваги
	Приховані	адресатом
	стратегії	

АНОТАЦІЯ

ТАТАРКО Г.В. РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЙ ВВІЧЛИВОСТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 10 КЛАСІ

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню стратегій ввічливості в процесі навчання української літератури в старшій школі.

У роботі розкрито поняття ввічливості, етикету та етикетизації. Акцентовано увагу на важливості концепції ввічливості, котра базується на принципі кооперації та комунікативних максимах. Запропоновано комунікативні стратегії і тактики ввічливості як складової наукового дискурсу. Проаналізовано поняття комунікативної стратегії та досліджено такі стратегії, як: стратегія зменшення впливу на адресата, стратегія вуалювання негативної думки та стратегія вияву солідарності з адресатом.

Робота має своє практичне значення, адже результати дослідження дають можливість продовжити дослідження теми ввічливості не лише в контексті української філології. Матеріали роботи показують універсальність застосування стратегій ввічливості при аналізі текстів української літератури в межах шкільного тематичного плану та у виховному процесі старшої школи, враховуючи психолого-педагогічні особливості учнів 10 класів. Теоретичні знання про ввічливість як характерну ознаку наукового дискурсу та комплексне практичне використання комунікативних стратегій сприятимуть вихованню в учнів здатності дотримання тактики скромності та вміння оперувати позитивною ввічливістю.

Ключові слова: стратегії ввічливості, етикетизація, комунікативні стратегії, комунікативна максима, методика навчання української літератури, старша школа, науковий дискурс.

ANNOTATION

TATARKO A.V. IMPLEMENTATION OF POLITENESS STRATEGIES IN THE LESSONS OF UKRAINIAN LITERATURE IN THE 10 GRADE

The qualification work is devoted to the study of politeness strategies in the process of teaching Ukrainian literature in high school.

The paper reveals the concepts of politeness, etiquette and labeling. Attention is focused on the importance of the concept of politeness, which is based on the principle of cooperation and communicative maxims. Communication strategies and tactics of politeness as a component of scientific discourse are proposed. The concept of communication strategy is analyzed and such strategies as the strategy of reducing the impact on the addressee, the strategy of veiling a negative opinion and the strategy of expressing solidarity with the addressee are investigated.

The work has its practical significance, as the results of the study make it possible to continue researching the topic of politeness not only in the context of Ukrainian philology. The materials of the work show the universality of the use of politeness strategies in the analysis of Ukrainian literature texts within the school curriculum and in the educational process of high school, taking into account the psychological and pedagogical characteristics of 10th grade students. Theoretical knowledge about politeness as a characteristic feature of scientific discourse and integrated practical use of communication strategies will help to develop students' ability to observe the tactics of modesty and the ability to operate with positive politeness.

Keywords: politeness strategies, labeling, communication strategies, communicative maxim, methods of teaching Ukrainian literature, high school, scientific discourse.